

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
на тема

**ГРАМАТИЧНИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК**

Докторант:

Еуннаре Чо

Научен ръководител:

Проф. Йовка Тишева
Проф. Татяна Алексиева

София
2023

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	5
Предмет на изследване	7
Обект на изследване	7
Цели и задачи на изследване	8
Хипотеза на изследване	9
Методи на изследване	10
ГЛАВА 1. ПОДБУДИТЕЛНОСТ	11
1.1. Определение и характеристики на подбудителност	11
1.1.1. Типове модалност, свързани с подбудителност	12
1.1.2. Речев акт, свързан с подбудителност	14
1.1.2.1. Теория на речеви актове на Дж. Сърл	14
1.2. Различни сфери, отнасящи се до подбудителност	15
1.2.1. Подбудителност в сферата на наклонението	15
1.2.1.1. Императивна парадигма	15
1.2.1.2. Повелително наклонение в двата езика	16
1.2.2. Подбудителност в сферата на изречението	17
1.2.2.1. Подбудително изречение в двата езика	18
1.2.3. Подбудителност в сферата на изказването	18
1.2.3.1. Подбудително изказване в двата езика	19
1.3. Семантика на подбудителност	20
1.3.1. Класификация на Храковский и Володин	21
ЗАКЛЮЧЕНИЕ НА ПЪРВА ГЛАВА	22
ГЛАВА 2. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	25
2.1. Средства за директно изразяване на подбудителност	25
2.1.1. Морфологични средства	25
2.1.1.1. Синтетична подбудителна форма	25
2.1.1.2. Аналитична подбудителна конструкция	26
- Да-конструкция	27
- Нека-конструкция	29
- Недей-конструкция	30
- Стига-конструкция	30
- Дано-конструкция	31
2.1.2. Лексикални средства	32
2.1.2.1. Подбудителна частица и междуметие	32
2.2. Средства за индиректно изразяване на подбудителност	32

2.2.1. Синтактични средства	33
2.2.1.1. Експлицитни средства	33
(1) Съобщително изречение	33
- С модален глагол	33
- С перформативен глагол	34
2.2.1.2. Имплицитни средства	35
(1) Съобщително изречение	35
- В изявително наклонение	35
(2) Въпросително изречение	37
- В условно наклонение	37
- В изявително наклонение	38
(3) Елиптически изречение	39
ГЛАВА 3. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ В РУСКИЯ ЕЗИК	41
3.1. Средства за директно изразяване на подбудителност	41
3.1.1. Морфологични средства	41
3.1.1.1. Синтетична подбудителна форма	41
3.1.1.2. Аналитична подбудителна конструкция	43
- Пусть(Пускай)-конструкция	43
- Давай(те)-конструкция	44
- Хватит-конструкция	45
... - Брось-конструкция	46
3.1.2. Лексикални средства	47
3.1.2.1. Подбудителна частица и междуметие	47
3.2. Средства за индиректно изразяване на подбудителност	48
3.2.1. Синтактични средства	48
3.2.1.1. Експлицитни средства	48
(1) Съобщително изречение	48
- С модален предикат	49
- С перформативен глагол	49
3.2.1.2. Имплицитни средства	50
(1) Инфинитив (Инфинитивно изречение)	50
(2) Съобщително изречение	52
- В изявително наклонение	52
(3) Въпросително изречение	54
- В изявително наклонение	54
- В условно наклонение	54
(4) Елиптически изречение	55
ГЛАВА 4. СЪПОСТАВИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК	57

4.1. Заповед	58
4.1.1. Категорична заповед	58
4.1.2. Некатегорична заповед	58
4.2. Молба	59
4.3. Предложение	61
4.4. Съвет-Предупреждение	61
4.5. Разрешение	62
4.6. Инструкция	63
4.7. Пожелание	64
4.8. Предупреждение-Заплаха	65
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	68
НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	75
БИБЛИОГРАФИЯ	75

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

След преминаване през структурната лингвистика и формалната семантика, която от 60-те и до началото на 70-те години на миналия век е център на проучванията в тази област, съвременните лингвистични изследвания се занимават предимно с въпроси, свързани с целта на изказванията в реални комуникативни ситуации. С други думи, интересът на лингвистите към използването на езика в контекста непрекъснато нараства, като се отдалечава от проучване само на повърхностната структура на езика или от математическия (формалния) подход към него. Като се повишава важността на контекста и се намалява ролята на формалните характеристики, диапазонът от начини, по които се реализира специфично езиково явление, може да бъде разширен. Когато разгледаме пример, свързан с темата на настоящата дисертация, при осъществяването на акта <подбуждане на събеседника да извърши или да не извърши определено действие> естествено се подчертава употребата на глаголните форми за повелително наклонение. Но при изясняване от контекста, в който се реализира изказването, употребата на начини, които не отговарят на формалните условия също може да се свързва с осъществяване на същия речев акт. В ежедневието ние действително конструираме изказванията си не само чрез формализирани за реализирането на специфична цел средства, но и чрез неформализирани средства, за чиято употреба контекстът играе важна роля.

Изказванията основно се разделят на 3 вида според комуникативна цел: съобщаване, запитване (задаване на въпрос) и подбуждане към извършване или неизвършване на определено действие. Като се има предвид възможността самият акт на задаване на въпрос да може да се тълкува като акт на искане на отговор от събеседника (Какво е това? = Кажи / Отговори ми какво е това?), последното изказване, чиято цел е изразяване на подбудата, може да се смята, че играе ключова роля в комуникативната ситуация.

Актът, чрез който подбуждаме някого да извърши или да не извърши определено действие, е равен на реализиране на т. нар. подбудителност, която е тясно свързана с деонтичната модалност и един вид речеви актове – директивите. Подбудителността, представляваща функционално-семантично поле, в което се свързват граматично (морфологично и синтактично) поле и лексикално поле, обхваща различни средства и

се реализира както при използването на формално обусловени средства, така и при използването на нетипични средства, които не покриват формалните критерии, но с помощта на придружаващия контекст реализират несобствен, а друг, допълнителен речев акт.

Нашето изследване е мотивирано от интереса към това разнообразие от средства. Самият интерес към темата започва с намиране на отговор на въпроса кои са елементите, които действително се включват в списъка от средства в двата изследвани езика – български и руски, за реализиране на конкретната комуникативна цел. За решаване на този въпрос трябва да е намерен отговор на следните по-конкретни въпроси: Защо е възможно разнообразието от средства?; Дали те са дефинирани по един и същ начин в досегашните изследвания?; Какви наредени термини се използват при анализите на употребата им?; Може ли безусловно да се признае съществуването на подбудителност, когато използването на съответните средства е гарантирано?; До кого/какво е ограничено използването им? и др.

Дисертацията има следната структура. Първа глава представя приетия в изследването метод, като се търсят отговори на някои от посочените по-горе общотеоретични въпроси. По-конкретно обясняваме причината защо може да има различни средства, чрез идеята за индиректен речев акт и дефинираме използването на всички граматични средства за означаване на подбуда с един общ термин подбудително изказване. Представени са също така условията за уместност, които трябва да бъдат спазени, за да се определи дали в едно изказване налице подбудителност, или не и се разглежда набор от конкретни лица, до които може да достигне подбудата на говорещия. Коментира се и наличието на три вида подбуда – директна, съвместна и индиректна / двойна подбуда.

Втора и трета глава се отнасят съответно към представяне на средствата, използвани в българския и руския език, за реализиране на посочената комуникативна цел: подбуда. Въз основа на емпирични данни, които са подбрани от различни корпуси според предложените от нас критерии, се описват характеристиките на всяко средство. При установяване на сравнително висока релевантност между някое средство и специфично значение (или по-скоро илокутивна сила) го извеждаме като представително и типично значение на съответното средство.

Четвърта глава е разделена на осем раздела. Делението следва осемте варианта на

илокутивната сила, които според нас са представени като частни значения на подбудителността – заповед (категорична и некатегорична заповед), молба, предложение, съвет-предупреждение, разрешение, инструкция, пожелание, предупреждение-заплаха. Анализите целят да покажат средствата, които реално се използват в оригиналните български и руски литературни произведения. Сравненията между оригинални примери от единия език и техния превод на другия са насочени към установяване на различни преводни двойки (преводни еквиваленти или трансформации) при превод в двете посоки.

Предполагаме, че този дисертационен труд, представлявайки едно по-цялостно проучване за подбудителността, ще подпомогне до известна степен както преводаческата практика, така и чуждоезиковото обучение.

Предмет на изследване

Предмет на изследването е механизмът за реализиране на подбудителност. Подбудителността, която може да се разбере като волеизява на говорещия, може да се осъществи и по директен начин и по индиректен начин. От гледна точка на теорията на речевите актове на Джон Сърл, първият случай се описва като директен речев акт, а вторият – като индиректен речев акт. При индиректен речев акт, за разлика от директния речев акт, липсва употребата на особени формални маркери, изобразяващи наличието на подбудителност и се реализира друг речев акт, който не е собствен за разглежданото изказване и за който са специализирани други езикови средства. Понеже от самата структура на индиректното изказване, изразяващо подбудителност, не може веднага да се определи неговата илокутивна сила, слушащият е принуден да разсъждава върху точното намерение на говорещия, анализирайки контекста. Освен това, тъй като самото изказване става по-дълго, понякога се смята, че такова изказване противоречи на принципа на езиковата икономия.

Обект на изследване

Обект на изследването е подбудителното изказване, определено като надреден термин, който може да обхваща употребата на различни езикови средства. В предходни

изследвания по темата се употребяват други термини, напр. повелително / императивно или подбудително изречение. Ние обаче приемаме термина подбудително изказване предвид факта, че наличието на повелително / императивно в термина може да наложи ограничения върху средствата или значенията, с които се свързват разглежданите от нас изказвания. Предпочитаме да говорим за изказване, защото волеизявата на говорещия се реализира в езиковата реалност на комуникацията, на равнището на речта.

В настоящия дисертационен труд подбудителното изказване се разделя на три групи в зависимост от това кое от трите средства – морфологично, лексикално или синтактично, е приложено. В първия тип се използват средствата, които са независими от степента на граматикализация (форма или конструкция с подбудителен маркер и глагол, показващ пропозиционалното съдържание). Поради факта, че има маркер на подбудителността, този тип изказвания се отнасят към директния начин за изразяване на подбудителност. Вторият тип се отнася за случаите, в които волеизявата на говорещия се предава чрез самостоятелната употреба на подбудителни частици или междуметия. Синтактичният тип се свързва с употребата на различни по вид (цел на изказване) изречения. Тъй като собственият речев акт на тези изречения не съвпада с подбуждане, употребата им е отнесена към индиректния начин за изразяване на подбудителността.

От списъка на подбудителните изказвания са изключени някои случаи, в които липсва необходимият / задължителният участник от комуникативната ситуация, в която се реализира подбудата – слушащият. Такива са напр. изразяването на подбуда към самия себе си (напр. обещание или решение) и подбуда към недостижимо същество. В анализите не включваме и изказванията, в които истинската комуникативна цел на говорещия не покрива условията за уместност на директивите, предложени от Дж. Сърл. Като например, когато във волеизявата на говорещия липсва признакът искреност – той искрено иска да се извърши определено действие, съответното изказване не може да се даде като пример за подбудително изказване.

Цели и задачи на изследване

Целите на настоящото изследване са да представим различни средства за изразяване на подбудителност в съвременния български и в съвременния руски език, с

оглед характерните им особености; да разгледаме средствата, използвани за предаване на вариантите на илокутивната сила; да разкрием разнообразието от преводни еквиваленти. За постигане на целите са поставени следните изследователски задачи:

- Представяне на механизма, който прави възможно разнообразието в средствата за предаване на подбудителността.
- Представяне на надреден термин, който да отразява разнообразието от средства.
- Определяне на критерии, според които изказването се използва за предаване на подбудителност.
- Поставяне на възможните лица, към които може да се прилагат тези средства.
- Екцерпирание на подходящи примери от корпуси, с които могат да се опишат характерни особености на всяко средство.
- Свързване на подбудителни изказвания (оригинал и превод) от подбраните литературни произведения с една от илокутивните сили.
- Групиране на оригинални подбудителни изказвания с еднаква илокутивна сила според използваното средство и съпоставяне с преводите им.

Хипотеза на изследване

Българският и руският език до голяма степен се характеризират със сходна организация на граматичната система, тъй като са близкородствени езици. Хипотезата на настоящото изследване е, че двата езика показват значителни прилики във видовете и характеристиките на притежаваните подбудителни средства. Въпреки това, тъй като всеки език се развива индивидуално, се очаква да бъдат открити и характеристики, които ги отличават един от друг.

Що се отнася до резултатите от съпоставителното изследване в четвърта глава, можем да предположим, че ще бъде установена значителна степен на симетрия в превода. Това също може да се свърже с факта, че двата езика притежават сходна граматична система (и следователно сходен набор от средствата). Възможно е нетипична функция на определени средства в единия език да се появява симетрично, чрез нетипични средства, и в другия. Например допълнителната функция, свързана с

изразяване на подбуда чрез използване на условно наклонение в българския, ще се наблюдава и в руския. Ако се открие асиметрия при превода, тя трябва да се обясни като явление, повлияно напр. от парафрази или свързано със стила и избора на преводача.

Методи на изследване

За представяне на различни средства, изразяващи подбудителност, ще бъде използвана комплексна изследователска методология, съчетаваща метода на лингвистичното наблюдение, методите на контекстно-ситуационния и компонентния анализ.

Изследването е емпирично и затова в него се прилагат широко емпирични методи, свързани с наблюдение на данни от двата езика. За целите на проучването е съставен изследователски корпус от данни, извлечени от Руско-български преводачески корпус, Българския национален корпус и Национальный корпус русского языка – Параллельный корпус (болгарский). Избраните примери, които отговарят на специфичните критерии за изразяване на подбудителност, ще бъдат систематизирани и класифицирани в различни подкласове според следните критерии: директно / индиректно изразяване на подбудителността; морфологични / лексикални / синтактични средства; експлицитни или имплицитни средства. Въз основа на примерите в отделните подкласове, отличаващи се със собствена характеристика, чрез метода на анализа ще бъдат представени характерни особености, открити при използване на всяко средство.

За представяне на разнообразието в преводните еквиваленти ще бъде използван сравнителният метод. Оригиналните примери, групирани според своите отличителни черти, и преводите им ще бъдат представени в съпоставка, като се прави и непосредствено сравняване. С метода на наблюдението се установяват преводните трансформации. Такъв комплексен подход, съчетаващ различни качествени методи, позволява да се открие симетрия или асиметрия в емпиричните данни и следователно да се разкрият различни преводни еквиваленти.

ГЛАВА 1. ПОДБУДИТЕЛНОСТ

Подбудителността най-общо казано представлява волеизява на говорещия, която се реализира по разнообразни начини, с цел провокиране на определено лице да извърши или да не извърши дадено действие. Най-общата дефиниция на понятието подбудителност се конкретизира, когато го включим във функционално-семантично поле. Според А. В. Бондарко, всяко поле, включително функционално-семантично поле, обозначава „двустранно (съдържателно-формално) единство, образувано от граматичните (морфологични и синтактични) средства на даден език заедно с взаимодействията с тях лексикални, лексикално-граматични и словообразователни елементи, които се отнасят към една и съща семантична зона“ (Бондарко 1983: 40). Тоест, подбудителността може да се определи като комбинация от различни средства и едно значение, тъй като едно общо значение – волеизява – се осъществява не само чрез специфични морфологични или синтактични средства, но и чрез други средства, в числото на които се включват и лексикални елементи.

На базата на различни изследвания относно подбудителността, в настоящата дисертация ще бъде приет един надреден термин, който може да обхване различни средства и при него ще бъдат поставени различни подкласове, които отговарят на специфични средства. При това ще бъдат определени различни лица, към които може да се насочва подбудителността, както и частни значения под надредното значение волеизява.

1.1. Определение и характеристики на подбудителността

Подбудителност се реализира в конкретен случай, както се вижда от определението на императивно изречение. Подбудителността се реализира, когато „Говорещият (= адресантът), който желае (или не желае) действието Р (което или се извършва, или не се извършва в момента на говорене) да се случва, информира слушащия (= адресата) относно това кой трябва (или не трябва) да е агент (= извършител) на действието Р, като по този начин се опитва да предизвика (или да предотврати) действие Р от самия факт на тази информация“ (Бирюлин и Храковский 2001: 5). От това определение може да се изведат няколко ключови характеристики на

подбудителността. От представено в началото „който желае (или не желае) действието Р (което или се извършва, или не се извършва в момента на говорене) да се случва“ се разбира, че в рамките на подбудителността има общо четири вида волеизява: Продължете действието, което е в процес; Не изпълнявайте действието, което е в процес; Не изпълнявайте действието, което не е в процес; Изпълнете действието, което не е в процес.

А. В. Бондарко изяснява съдържанието на подбудителността, като въвежда понятието императивна ситуация. Той предлага три елемента на императивната ситуация: субект на волеизявата (С1), субект-изпълнител (С2) и предикат, разкриващ съдържание на волеизявата, която излиза от С1 и се обръща към С2, които съответстват на говорещия (= адресант), агент (= извършител) и действие Р в горното определение (Бондарко 1990: 80). А. П. Володин и В. С. Храковский, свързвайки подбудителната ситуация с каузативна ситуация, настояват за по-детайлно представяне на елементите. Те обясняват, че подбудителната ситуация има по-сложна структура, която е съставена от поне два предиката и двама участници (Володин и Храковский 1983: 6, цит. по Намшин Чо 2003: 70). Намшин Чо обобщава такава семантична структура със следната формула: „субект на действие (1) + действие (1) + изпълнител на действие (2) + действие (2), което трябва да бъде изпълнено“. Като реинтерпретира примерите **Читай!** [Чети!] = Я требую, чтобы, ты читал. [Аз изисквам ти да четеш.]; **Идите сюда!** [Елате насам!] = Я вам приказываю подойти сюда. [Аз ви заповядвам да дойдете тук.], авторът споменава, че значението на императивните изречения е в съответствие със значенията на каузативните и на перформативните изречения (Намшин Чо 2003: 70-71). Заради следната част от определението: „Говорещият (= адресантът) ... информира слушащия (= адресата) относно това кой трябва (или не трябва) да е агент (= извършител) на действието Р“, това мнение се отдалечава от традиционната гледна точка, която смята слушащия за единствения изпълнител на действието. Така се отваря възможност действителните изпълнители на предписаното от говорещия действие да са и други лица, а не само слушащият, тоест 2 лице.

1.1.1. Типове модалност, свързани с подбудителността

Модалността е семантична категория, която най-често се тълкува като отношение

на говорещия към пропозиция (Лайънс 1977: 452, Сухади 2011: 158 и др). Модалността се разделя основно на епистемична модалност, съответстваща на вяра или увереност на говорещия в достоверността на пропозицията, и деонтична модалност, съответстваща на преценката на говорещия за това как хората трябва да се държат по отношение на събитие, което не се е случило, но има потенциал да се случи (Палмър 2001: 70). Освен да се отбележи връзката между деонтичната модалност и подбудителността е интересно да се посочи, че в някои български и руски изследвания подбудителността се представя чрез една отделна модалност – подбудителна модалност, чието класифициране и съществуване не е така сигурно както посочените общоприети видове модалност.

За наличието на подбудителна модалност говори Е. В. Падучева. Според авторката понятието модалност може да се класифицира не само според отношение на говорещия към пропозицията или според признака реалност / иреалност, но и според илокутивната сила (Падучева 2016: 19). Фактът, че подбудителна модалност се дефинира въз основа на комуникативната цел, която е подбуждане, показва, че тя е понятие, което по същество съвпада с подбудителността.

Някои изследователи извеждат директивна (или императивна) модалност и оптативна модалност като типове модалност, отнасящи се до подбудителността (Рукосуева 2012). Директивната модалност, описана от Н. Н. Рукосуева, не е просто отношение или разсъждение на говорещия към пропозицията, а достига до етапа на налагане на действие върху конкретния адресат.

Донхьог Ли, обяснява, че налагането на действие или повлияване за извършване на действие се реализират чрез речевия акт, а не чрез модалността (Донхьог Ли 2017: 143, 149). Причината за това твърдение е установяването на доста случаи, както при Н. Н. Рукосуева, в които налагане на действие се обяснява чрез модалност, която представлява отношение или разсъждане на говорещия. Това объркване може да бъде решено, когато функцията подбуждане на слушащия или друго лице за извършване на действие или изменение на състояние се разглежда в областта на речевия акт, а не на модалността.

Във връзка с речевите актове директивна модалност се нарича директиви. Този термин е един от видовете речев акт, класифицирани в Теория на речевите актове, установена от Дж. Сърл.

1.1.2. Речев акт, свързан с подбудителността

1.1.2.1. Теорията на речевите актове на Дж. Сърл

Дж. Сърл съставя условията на уместност на директивите, на които трябва да отговарят изказванията, за да бъдат определени като директиви. Едно изказване може да се смята за уместен член на групата на директивите само когато са изпълнени следните основни условия:

Условия на уместност на директиви

(Използвани съкращения съответно означават: А = действие, S = говорещ, Н = слушащ)

- (1) Условия за пропозиционно съдържание
: Бъдеще действие А на Н.
- (2) Подготвителни условия
: Н има способност да извърши А.
- (3) Условия за искреност
: S иска Н да направи А.
- (4) Същностни условия
: Смята се като опит да накара Н да направи А.

(Сърл 1975: 71, цит. по Джису Ли 2015: 232)

Дадените условия на уместност на директивите са семантични условия, които трябва да се покрият, за да може едно изказване да се определи като директив. Това означава, че и при отсъствие на специфично морфологично или синтактично ограничение / маркер за определяне на изказването като директив, всички случаи, в които истинското намерение на говорещия отговаря на горните семантични условия, могат да се определят за директиви.

Дж. Сърл обяснява случаите, в които „връзката между повърхностна форма на изказване и неговата основна цел не винаги е пряка“ (Сърл 1975, цит. по Ешер и Ласкаридес 2001: 183) с понятие индиректен речев акт. Индиректен речев акт има, когато едно изречение (или изказване) се използва за изпълняване на друг речев акт, който се свързва с други видове изречение (Сърл 1979: 31). Приложено към предмета на дисертацията, това се отнася за случаите, при които съобщителни или въпросителни изречения не изпълняват своите собствени речеви актове – съобщаване на информация и задаване на въпрос, а речев акт, типичен, собствен за подбудителни изречения. Заради

съществуването на такъв индиректен речев акт средствата за изразяване на подбудителност не се ограничават само до средства с повърхностна подбудителна форма.

* * *

Подбудителността, която е свързана с различни видове модалност и с речевия акт директив, може да се обобщи със следните особености: Подбудителност, която произхожда от (1) определено отношение на говорещия към пропозиция, е с цел (2) да накара (3) различни лица (или самия слушател, или съвместни лица, в които е включен слушащият, или други лица посредством слушащия) да се занимават с конкретно действие. За осъществяване на целта се използват (4) и директни средства и индиректни средства, чрез които се предават (5) различни намерения на говорещия като например заповед, искане, молба, съвет, разрешение, предложение и др.

Реализацията на така обобщената подбудителност се свързва с различни езикови сфери, включващи наклонение (повелително наклонение, което се смята или като едно от наклоненията, или като по-сложно понятие, което покрива речев акт или подбудително наклонение), изречение (императивно изречение или подбудително изречение) и изказване (подбудително изказване). Ще разгледаме трите сфери с цел намиране на надреден термин, който може да отразява разнообразието от средства.

1.2. Различни сфери, отнасящи се до подбудителността

1.2.1. Подбудителност в сферата на наклонението

Като първи елемент, свързан с изразяване на подбудителност, можем да посочим повелителното наклонение. Преди да споменем за отделните граматички и изследвания, занимаващи се с повелителното наклонение, нека първо да се насочим към най-спорния въпрос относно повелително наклонение – императивна парадигма, който е източник на разногласия, които се откриват в отделните класификации.

1.2.1.1. Императивна парадигма

Изследователите имат различни мнения относно състава на императивната парадигма. Като например А. В. Исаченко и А. В. Бондарко подчертават важноста на прякото обръщение към събеседника за включване в императивната парадигма и следователно изключват форми за трето лице от императивна парадигма. Вместо това двамата изследователи описват тези изключени от императивна парадигма форми като използват думата подбудителен – подбудителни форми (Исаченко (1957) и Бондарко (1967, 1976), цит. по Храковский и Вододин 1986: 114).

Р. О. Якобсон (1972) се противопоставя на включването на първо лице, ед. ч. в императивната парадигма. По отношение на даденото лице също както при трето лице, се изтъква необходимостта да се коментира обхватът на подбудата, защото семантиката на подбудителното наклонение обхваща по-разнообразни и по-неутрални значения от повелителното наклонение, което изразява по-тясно и по-конкретно значение.

Разглеждането на императивната парадигма е от значение, защото въз основа на мненията на различни изследователи за нейния състав можем да установим, че волеизява, насочена към трето лице и първо лице, ед. ч. може да се обяснява безпроблемно, ако се разглежда през понятието подбуда. Определянето на тези спорни лица с понятието подбуда дава обоснованост на нашето изследване, което изисква и детайлно класифициране на подбудата. Ние разглеждаме три вида подбуда, предложени от Намшин Чо (Намшин Чо 2003: 68): директна подбуда, съвместна подбуда и индиректна / двойна подбуда. Като вземем предвид, че настоящата дисертация смята намесата на слушащия като решаващ фактор при изразяване на подбудителността, съответните видове подбуда представляват подбуда директно към слушащия (= директна подбуда), подбуда към лица, в които се включват говорещия и слушащия (= съвместна подбуда) и подбуда към трето лице или към самия говорещ посредством слушащия (= индиректна / двойна подбуда).

1.2.1.2. Повелителното наклонение в двата езика

Потенциалът на средствата на повелително наклонение, както може да е проверен от различни граматика и изследвания в двата езика, се свежда минимално до синтетични форми и максимално до синтетични и аналитични форми. С други думи,

това предполага, че парадигмата на повелителното наклонение включва само средствата с определени форми или конструкции, но не други непобудителни по форма средства, които могат да изразяват побудителност, но заради липса на определени форми или конструкции не могат да се включват като състав на повелителното наклонение. Поради тази причина ние считаме, че терминът повелително наклонение (императив) не е подходящ, за да бъдат разгледани различни средства за изразяване на побудителност и се изисква търсенето на друг термин, който може да обхваща по-широк инвентар от средства.

1.2.2. Побудителност в сферата на изречението

Вторият термин, който може да се приложи във връзка с изразяване на побудителност, се открива в сферата на изречение. Става дума за термините повелително изречение или побудително изречение, които се разграничават от другите видове изречения по своята цел на изказване – волеизява. Джису Ли твърди, че „отнасянето на средства, които изразяват волеизява, в сферата на изречението, и то въз основа на прагматично значение, може да доведе до объркване в систематизациите защото формалното ограничение / важността на формата, което служи като ключов фактор за дефинициите в областта на наклонението, се пренебрегва и избледнява.“ (Джису Ли 2016: 6-7). От друга страна обаче, може да се каже, че за настоящата дисертация това е целесъобразен подход, тъй като е възможно независимо от повърхнинните черти да се разгледат различни средства, които изразяват една и съща цел на комуникация – волеизява.

Ясно е, че в сферата на изречението разнообразието от средства за изразяване на волеизява се разширява. Остава обаче въпросът дали терминът повелителен или императивен е подходящ за определяне на такъв вид изречение. Има две причини за повдигане на въпроса за използването на повелително или императивно изречение: (1) повелителен (императивен) има преобладаваща употреба в сферата на наклонението, така че не е подходящо този термин да се използва при определяне на видове изречение; (2) повелителен (императивен) може да се тълкува по два различни начина. Тоест този термин има и тесен смисъл (като едно от частните значения на волеизявата – команда), и широк смисъл (каране, заставяне) (Чонън Куон 2002: 5).

Можем да обобщим, че употребата на термините повелително изречение или императивно изречение може да предизвиква объркване и по отношение на средствата, и по отношение на значението. Според даденото обяснение терминът, който е подходящ в сферата на изречението и с който можем да предотвратим объркване в тълкуването, е подбудително изречение. Действително, дори в изследванията, които се занимават с подбудителността в сфера на изречението по-често се среща употребата на термина подбудително изречение.

1.2.2.1. Подбудителните изречения в двата разглеждани езика

С оглед на изследванията на българския и руския език, които доказват широкия обхват на термина подбудително изречение, смятаме, че няма особен проблем да го приемем като окончателен термин при отнасяне на подбудителността. Противно на очакването ни обаче, има и изследователи, които поставят използването на термина подбудително изречение под въпрос. Тези изследователи са съгласни с термина подбудителен, но предпочитат да обясняват различните средства за изразяване на подбудителност в сферата на изказването.

1.2.3. Подбудителността в сферата на изказването

Настоящата дисертация предлага подбудително изказване като последен термин относно изразяване на подбудителността. Подбудително изказване е термин, отговарящ на многообразието от средства и като подбудително изречение е често използваният термин от изследователите във връзка с изразяването на подбудителност. Въпреки това, се откриват случаите, в които се подчертава разликата между изречение и изказване и използването на подбудително изказване се смята за по-удачния подход.

Изказването може да се определя като комплексна единица, която има комуникативна функция чрез добавяне на семантичен елемент към изречение, за което се подчертават основно неговите структурни характеристики (вж. Касаткин и др. 1991: 284). Чонън Куон също определя изречението като езикова единица, а изказването като единица за предаване на информация в езика. И въз основа на това определение тя подчертава, че това, което хората използват в езиковата реалност, е изказване, а не

изречение. В допълнение, като изброява няколко примера на индиректен речев акт: **Не могли бы открыть дверь?** [Бихте ли могли да отворите вратата?], **Здесь душно.** [Тук е задушно.] и др., тя изтъква необходимостта да се разглеждат различни средства за изразяване на подбудителност в сферата на изказването, където е възможно да се обясни действителното значение, а не в сферата на изречение, където се подчертава повърхностната структура (Чонън Куон 2002: 5-7).

Като вземем предвид, че волеизява се реализира в контекста на езиковата реалност на истинската комуникация между говорещия и необходимия участник – слушащия, ще разгледаме различните средства за изразяване на подбудителност в сферата на изказване.

1.2.3.1. Подбудителното изказване в двата езика

Различни изследвания на двата езика, в които е използван надреденият термин подбудително изказване показват широк инвентар от средствата за изразяването на подбудителност. Средствата в тях обаче са класифицирани по различен начин, и то с различни термини. Ние събираме използваните в другите изследвания термини – морфологичен / синтактичен / лексикален (Тотева 2016); пряк / косвен, експлицитен / имплицитен (Изотов 2005) и ги разпределяме и определяме по друг начин както е показано в следната фигура:

Фигура 1. Термините под подбудителни изказвания

1.3. Семантика на подбудителността

Семантичният аспект на подбудителността може да се обясни с едно най-общо значение – волеизява. То се смята за надредно значение, присъщо в различни понятия като повелително наклонение, императивно изречение, подбудително изречение и подбудително изказване, но се конкретизира в различни частни значения. За да се разграничат многобройните частни значения на волеизявата, различните изследователи предлагат класификации чрез прилагане на собствени специфични критерии.

1.3.1. Класификацията на Храковский и Володин

В. С. Храковский и А. П. Володин определят частни значения на волеизявата (по техните думи – частични семантични интерпретации на императивни значения), като разделят трите класификационни признака: (А) импулс на каузация; (Б) заинтересованост; (В) субординация, на бинарни признаци. Всеки от бинарните признаци представлява така, както се описва от-долу, а частните значения се пораждат чрез комбинирание на трите признака.

А. Импулс за каузация	Б. Заинтересованост	В. Субординация
А1 – импулсът идва от говорещия.	Б1 – от страна на говорещия.	В1 – говорещият се поставя по-високо от слушащия.
А2 – импулсът идва от слушащия.	Б2 – от страна на слушащия.	В2 – говорещият не се поставя по-високо от слушащия.

Частни значения	А. Импулс за каузация	Б. Заинтересованост	В. Субординация
Заповед	А1	Б1	В1
Молба	А1	Б1	В2
Инструкция	А1	Б2	В1
Предложение	А1	Б2	В2
Разрешение	А2	Б2	В1
Съвет	А2	Б2	В2

Таблица 1. Класификационни признаци и отделни частни значения (Храковский и Володин 1986)

Като вземем предвид, че съществуват не само пожелание, което служи като основа на други видове волеизява, но и действителни пожелания с конкретно съдържание, които се насочват към конкретен слушащ, ние добавяме пожелание за отделно значение заедно с други частни значения.

Не само чрез добавяне на нови значения към основните шест значения, но и чрез подразделяне на едно от основните частни значения – заповед – и чрез изменение на бинарните признаци от класификацията на В. С. Храковский и А. П. Володин, настоящата дисертация предлага друг набор от частни значения както се вижда в таблица 2 (вж. стр. 82-87 от дисертационния труд за подробно описание на всеки номер от-долу).

Частни значения		А. Импулс за каузация	Б. Заинтересованост	В. Субординация
(1) Заповед	Некатегорична	A1	Б1	(2) В1 / В2
	Категорична	(11) А1	(11) Б1	(11) В1 спрямо 3-то лице
Молба		A1	(3) Б1 (4) Б1	(5) В2 / В1
Предложение		A1	(6) Б2 (7) Б1+Б2	В1 / В2
Съвет-Предупреждение		(8) А2	Б2	(9) В1
Разрешение		A2	Б2 (10) Б2	В1
		(11) А3	(11) Б3	(11) А1
Инструкция		(12) А2	Б2	(13) В1
Пожелание		A1	Б1	В1 / В2
Предупреждение-Заплаха		A1	(14) Б1	В1

Таблица 2. Класификация на частни значения в настоящата дисертация

ЗАКЛЮЧЕНИЕ НА ПЪРВА ГЛАВА

Подбудителността е функционално-семантично поле. Може да се определи като комбинация от различни средства и едно общо значение – волеизява.

Волеизявата, която е с цел провокиране на извършване или неизвършване на действие, се свързва с определено отношение на говорещия към пропозиционалното съдържание (деонтична модалност) и се реализира чрез речев акт (подбудителна модалност, директивна модалност; директиви), притежаващ определна илокутивен акт, (комуникативна цел). Такава цел на изказване, свързана с опит слушащият да бъде накаран да направи нещо, се предава не само чрез директни речеви актове, но и с индиректни речеви актове, при които целта не се разкрива външно, защото се намира вътре в изказването. Въз основа на това, може да се каже, че подбудителност се реализира с различни средства, които не се повлияват от повърхностната характеристика.

Целта на изказване най-вече е насочена към слушащия (второ лице). Фактът, че слушащият (второ лице) е от голямо значение може лесно да се потвърди от това, че непосредственото обръщение (адресираност) се представя като една от постоянните

компоненти на подбудителната модалност. Но ние смятаме, че волеизява на говорещия може да се насочва не само към слушащия във второ лице, но и към съвместни лица, в които се включват слушащият и говорещият и даже до други лица, до които волеизявата ще достигне посредством слушащия. Поради тази причина, подбуда – синоним на волеизява – в нашето изследване се разделя на три конкретни типа: директна подбуда, индиректна подбуда и съвместна подбуда. При всички има намеса на слушащия като решаващ фактор. В списъка от средства за изразяване на подбудителност в настоящата дисертация се включват и тези средства, чиято употреба се среща често с други лица освен второ лице. От списъка от средствата, по-скоро от конкретните примери с тези средства, се изключват тези, които изразяват подбуда към самия говорещ (подбуда към първо лице ед. ч., напр. обещание и решение) или подбуда към недостижимо същество (подбуда към трето лице, напр. молитва) понеже при тях липсва най-важният фактор – намеса на слушащия.

Различните средства с цел предаване на подбуда се анализират чрез различни термини, взети от други изследователи: директно / индиректно, морфологично / синтактично / лексикално, експлицитно / имплицитно. Те обаче са интерпретирани по по-друг начин, според предложените от нас критерии.

За да се предотврати смесването на различни езикови термини, с които тези различни средства са свързани, ние предлагаме подбудително изказване като надреден термин, който може да обхване разнообразието от средствата. Представят се и други термини като повелително наклонение, императивно изречение и подбудително изречение, които също могат да обхванат такова разнообразие от средствата, но въз основа на ограниченията, което идва от понятията или думите наклонение, императивен (повелителен) и изречение, подбудително изказване е избрано като окончателен термин, който прилагаме в нашето изследване.

Подбудителни изказвания включват различни примери, образувани от различни средства. Необходимо е обаче примерите да се разграничат, тъй като сред тях има и тези, които отговарят на едно от средствата, но действително не изразяват волеизява като комуникативна цел. За поставяне на подходящи примери на подбудителни изказвания в изложението на настоящата дисертация ние прилагаме условия за уместност на директивите, които разгледахме в раздела за особеностите на речевия акт. Заради наличието на три вида подбуда е направено изменение в класификацията на

частните значения, предложена от В. С. Храковский и А. П. Володин. Ето защо е необходимо и условията за уместност на директиви да се изменят, като се има предвид, че подбудата се подразделя на три вида и волеизявата има за цел не само да се извърши, но и да не се извърши действието. Така че при класифициране на емпиричните примери се прилагат не оригиналните условия за уместност на директиви, а изменените версии. С цел тези условия да съдържат и двата елемента: наличие на три вида подбуда и наличие на волеизява, насочена към неизвършване на действие, е необходимо да се направят две промени. Първата промяна се отнася до разширение на $H = \text{слушащ до } H = \text{слушащ} \pm \text{други лица}$; втората промяна е свързана с добавяне на отрицание в използваните глаголи извърши и направи. Сред изменените условия подготвителни условия, които са критерий за способността на изпълнителите, и условия за искреност, които са критерий за искреното желание на говорещия, играят важна роля при разграничаване на примерите. От анализите ще бъдат изключени тези примери, чиято подбуда е към действие, което изобщо не може да се контролира независимо от усилието или опита на изпълнителя. Също така се изключват случаите, когато липсва искреност от страна на говорещия.

По отношение на семантика на подбудителността и частните значения волеизявата ние представяме класификация, която тръгва от тази на В. С. Храковский и А. П. Володин. В нашия модел обаче частните значения се тълкуват по различен начин и са добавени допълнителни частни значения като желание и предупреждение-заплаха. На пръв поглед нашата изменена класификация може да изглежда сложна. Очаква се обаче, че възможността за дефиниране на подбуда към нетипични лица и на различни подбудителни ситуации може да бъде относително увеличена.

ГЛАВА 2. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

В тази глава ще разгледаме различни средства, които изразяват подбудителност в българския език. Част от средствата (напр. синтетична подбудителна форма на глагола от свършен вид) могат да се употребяват при изразяване на най-различни частни значения на подбудителността. В този случай илокутивната сила на говорещия (напр. дали той дава заповед, отправя молба и др.) може да се разбере правилно, само когато се разгледа в контекста / ситуацията или чрез употреба на специфична интонация и допълнителна лексика. Но освен тези средства, които се употребяват равномерно при изразяване на различни значения, има и други (напр. синтетична подбудителна форма на глагола от несвършен вид), които показват сравнително по-висока фреквенция или имат специфична употреба с конкретно значение.

2.1. Средства за директно изразяване на подбудителността

2.1.1. Морфологични средства

С изключение на синтетичната подбудителна форма, която представлява глаголна форма, образувана чрез добавяне на специални формативи (Пашов 1994: 149-150) към глаголната основа, останалите морфологични средства са описани чрез термина конструкция, който не е обвързан до голяма степен със степента на граматикализация.

2.1.1.1. Синтетична подбудителна форма

Синтетичната форма няма ограничения относно вида на глагола. В ситуации, когато дадено действие се отнася до един конкретен случай, могат да се използват глаголи от двата вида. По принцип употребата на свършен вид е по-естествена в случаи, които изискват пристъпване към еднократно действие без емоционален или експресивен елемент (Маслов 1982: 282).

Пример: *Легни на хасъра. Посни, утре ще тръгнеш*. (П. Константинов)

В противовес на това, използването на несвършен вид при еднократно действие

има няколко отличителни черти. Синтетичната подбудителна форма от несвършен вид често се употребява, когато говорещият с нетърпение и даже грубост подбужда непосредствено осъществяване на действието в близко бъдеще от страна на слушащия (Маслов 1982: 282).

Пример: *Събличай се скоро, Ян Бибиян! – извика дяволчето.* (Е. Пелин)

Въпреки че нетърпеливото подбуждане за бързо изпълнение на действието често се изразява чрез глаголи от несвършен вид, се откриват и случаи, в които глаголите от свършен вид изпълняват същата роля.

Пример: *Пит! — изкряска силно Мирилайлай, като видя черната врана, която стоеше до Ян Бибиян, — махни се, проклета, от очите ми!* (Е. Пелин)

В допълнение към това, глаголите от несвършен вид имат още една характерна черта, която тези от свършен вид не притежават. Несвършеният вид на глагола се употребява при предаване на по-силна подбуда с нюанси на нетърпение и грубост, когато подбудата, която е изразена първо със свършен вид не е реализирана.

Пример: *Облечи се, ще вървим!*”. Момичето го гледеше разтреперано, с обезумели очи. — *Обличай се, ти казвам! — изкреця Петър ...* (Л. Дилов)

Положителната синтетична форма от несвършен вид се употребява в различни случаи, в които се предава съвет, инструкция или разрешение за многократно извършвано действие. В действителна комуникативна ситуация обаче за нетърпеливо и грубо подбуждане на непосредствено осъществяване на еднократно близко действие е числено преобладаваща употребата на формата от несвършен вид. Като имаме предвид това бихме могли да предложим, че характерното значение, осъществено от положителна синтетична форма от несвършен вид, е категорична заповед.

Докато при несвършения вид донякъде може да се определи специфично значение – категорична заповед, при свършения вид е невъзможно и напразно да се намери едно определено значение, което показва сравнително висока фреквенция.

2.1.1.2. Аналитична подбудителна конструкция

Да-конструкция

Да-конструкцията с частицата да (да-конструкция долу) се отличава с няколко разлики от синтетичната подбудителна форма. Да-конструкцията може да се комбинира с различни лица, със страдателен залог и с различни времена. При това, когато се приложи отрицание, е възможно да се комбинира и с глагол от свършен вид.

Благодарение на възможността да се комбинира с глаголи от различни лица, да-конструкцията може да изразява специфични значения и има по-разширено значение от това, което се предава от синтетичната форма. По отношение на по-разширеното значение, може да се представи хортативно значение (Терминът е на Якобсон, цит. по Чакърова 2009: 37), което се предава от да-конструкцията, съчетана с глагол в 1 л. мн. ч.

Пример: *Да влезем някъде на топло.* (Б. Райнов)

Като имаме предвид, че в повечето случаи се изразява предложение за извършване на съвместно действие, предлагаме предложението като най-характерно значение на това изразно средство, съставено от да-конструкция и глагол в 1 л. мн. ч.

Да-конструкцията има способността да изрази комбинацията от значения при индиректна / двойна подбуда към 3 л. ед. / мн. ч..

Пример: *Паша ефенди, навън един хайдутин от балкана идва. Иска при теб да дойде. Гяурката Бояна щял да ти предаде. — Да влезе веднага! Пред пашата застана напет момък. — Кажси, момко, от где идваш и каква вест носиш?* (Г. Попов, К. Джонов)

Подбудата в примера може да се определя с комбинация от значенията заповед + категорична заповед, защото говорещият, който със сравнително ниска учтивост подбужда слушащия, играещ ролята на предавател (= първична подбуда от говорещия към слушащия), индиректно (тоест чрез слушащия) подбужда трето лице да изпълни незабавно конкретно действие (= вторична подбуда от слушащ-предавател към трето лице-реален вършител).

Ако да-конструкцията се съчетае с глагол във 2 л., е възможно да се изразят всички

значения, които носи синтетичната подбудителна форма. Характерна особеност е, че в случай на заповед, да-конструкцията изразява по-голяма строгост, отколкото синтетичната форма. Признакът строгост, притежаван от да-конструкцията, се потвърждава от поредица от речеви актове, която показва градация с повишаване на силата на волеизява на говорещия.

Пример: *Слез < Слизай < Да слезеш < Да слизаш* (вж. Ницолова 2008: 411)

Що се отнася до признака строгост, да-конструкцията изразява силна степен, като се комбинира със страдателен залог и минало неопределено време, което има граматикализирано значение, наречено резултативност.

Пример: *Да се строи войската!* - заповядал василевсът. (В. Мучафчиева)

В сравнение с употребата на комбинацията от да-конструкция и положителна форма от минало неопределено време, комбинацията с отрицание се среща много често. И в този случай волеизявата на говорещия, по-конкретно категорична заповед да не извърши действието, се разкрива по-силно от синтетичната форма.

Пример: *Да не си мръднал!* - отвърна тя и насочи иглата към него. (З. Загорска)

Друга интересна особеност при използването на минало неопределено време в ситуацията, в която се подбужда неизвършване на действието, е, че доста често се откриват примери с конструкция с глагола смея.

Пример: *Да не си посмял!* - предупреждава ме Франсоаз. (Б. Райнов)

Намерението на говорещия при изговаряне на Да не си посмял може да се определи като предупреждение-заплаха, а не просто категорична заповед.

Що се отнася до комбинацията от да-конструкция и вид на глагола, отрицателната конструкция заслужава по-голямо внимание, отколкото положителната. Да-конструкцията с отрицателната частица „не“ може да се комбинира с двата вида на глагола. Интересното е, че при съчетаване с глагол в несвършен вид се подчертава значението забрана (прохибитив), а при съчетаване с глагола в свършен вид – отделно

значение предпазване или съвет-предупреждение.

Пример: (*Внимавай*) **да не изпуснеш** телефона си във водата! (Примерът е от автора на дисертацията.)

Нека-конструкция

Нека- или нека да- предава различни значения, като се комбинира с глаголи в различни лица. Както при да-конструкцията, в случай на комбиниране с глагола в 1 л. мн. ч., се предава значението предложение за съвместно извършване на действие.

Пример: *Да, да, нека се доближим до масата - предлага с готовност Хигинс.* (Б. Райнов).

По принцип при предложение за извършване или неизвършване на съвместно действие, бенефициент става както говорачият, така и слушащият, които са участници в разговора. Въпреки това сред случаите на предложение, насочено към неизвършване на дадено действие, се откриват и такива, в които изказването на говорещия е само в негов интерес, а не в общ интерес със слушащия.

Пример: *Те са... — Моля те, обещај ми! За пръв път те моля за нещо! — Но, Фил, защо мислиш, че всички... — Нищо не мисля. Ще изпълниш ли първата ми молба? — Нека не говорим сега за това. — Значи не, така ли? — Не съм казвала не..* (Т. Костадинов).

Нека- или нека да-, подобно на да-конструкцията, се използват и за индиректна / двойна подбуда. Особено често се срещат изказвания, които индиректно дават разрешение на конкретен вършител от 1 л. ед. ч. и 3 л. При комбиниране с 1 л. ед. ч. говорещият отправя молба (за разрешение) да извърши конкретно действие, а слушащият му дава позволение да го направи.

Пример: *Царският син, който бил наблизко, се обърнал към баща си: - Татко, нека аз **опитам** коня! - Щом искаш, опитай го - съгласил се царят.* (С. Минков)

Недей-конструкция

Недей-конструкцията, може да се съчетава или със съкратена версия на инфинитив, който вече не се използва в съвременния български език, или с да-конструкция.

Пример: *Чуй съвета ми, .., **недей писа** така, престани, и то бързо.* (В. Петров);

***Недей да се шляеш** без цел, ако имаш някаква работа, която трябва да свършиш.* (Т. Костадинов)

Често се среща самостоятелна употреба на недей с цел подбуждане на неизвършване на действието.

Пример: *Нещо за закуска да ти донеса ли? — **Недей**, Даме, не съм гладен.* (Г. Мишев)

С цел конкретизиране на подбудата на говорещия около самостоятелната употреба на недей, се добавя друго подбудително изказване, по-скоро в синтетична подбудителна форма.

Пример: ***Недей**, синко, **недей**, чедо, остави се от тая празна работа, ще станеш за смях на хората!* (Н. Янков)

Стига-конструкция

За разлика от използването на отрицателната синтетична форма с частицата не и недей-конструкцията, подбудителното изказване, образувано с помощта на стига- се използва, само когато говорещият подбужда прекратяване на дадено действие. При това стига-конструкцията се отличава от тях по това, че може да се комбинира с всички лица и числа. Въпреки тази характеристика обаче на практика се срещат най-често примери с подбудата, насочена към 2. л.

Пример: ***Стига си зъзнал!** - побутна ме Авакум по рамото.* (А. Гуляшки)

С изключение на комбинация с глагола в минало неопределено време (немаркирана с темпоралното отношение, а маркирана с граматикализирано значение –

результативност), се споменава рядка употреба на стига- в съчетание със съкратен инфинитив (Чакърва 2018: 77, Иванова и Градинарова 2015: 60) или с аорист на спрегаемия глагол (Ницолова 2008: 404). Но в сравнение с комбинациите с тези глаголни форми, по-често се срещат в съчетание със съществително име или с предлога с + съществително име.

Пример: *Стига празни приказки, приятелю.* (Т. И. Арнаудов);

Стига вече с тия гуляи, трябва да си седне на задника. (П. Вежинов)

Стига- също като недей- се употребява самостоятелно. При самостоятелна употреба често се добавят и лексикални елементи, които разкриват емоционалния оттенък като недоволство или несъгласие на говорещия.

Пример: *Ай стига!* — възрази той. (Г. Мишев);

Добре де, стига! — настоя синът ми. (П. Искренов)

Дано-конструкция

Дано- е частица, която изразява желанието на говорещия. Има и случай, в който дано-конструкцията се изключва от списъка от подвидовете подбудителни изречения поради неизпълнение на две условия, които съответстват на „действието е възможно“ и „има реален вършител, към когото са адресирани (пряко или косвено)“ (Кунева 2013: 127). И ние също откриваме най-честа употреба на дано-конструкцията с 3 л., при която не се задоволяват посочените условия.

Пример: *Дано падне един дълбок сняг, че да си поналегнат парцалите поне през зимата.* (Чудомир);

Дано и утре е същото. (П. Вежинов)

Но като се има предвид, че се срещат ситуации, при които вършителят на желаното от говорещия действие явно съществува и той има способност (или може да бъде способен чрез полагане на усилие или воля) да извърши дадено действие, в настоящата дисертация частицата дано се представя като маркер, използван в подбудително

изказване.

Пример: *Дано ме разбирате както трябва, поне вие.* (Д. Цончев)

2.1.2. Лексикални средства

2.1.2.1. Подбудителна частица и междуметие

В тази глава ще се представят ситуации, в които говорещият използва подбудителни частици и подбудителни междуметия при изразяване на волеизявката си. Подбудителните частици и междуметията съответстват на тези части на речта, които имат подбудителната функция като единствена или поне най-често употребявана функция. Поради тази причина, без оглед на придружаващия контекст / ситуация, може само със самостоятелната им употреба да се разбере, че изказването на говорещия има за цел подбуждане.

Пример: *Баба ще си я прибере и ще я скрие някъде. — Нека — малко смтен и като че разочарован от тази смяна, клатеше глава Трифон. — Аз ще си направя нова и по-хубава пушка.* (Г. Караславов);
Още малко, още малко, хайде, миличко! (Г. Данаилов);
Какво имаш предвид? — Дрогата. — Шшшш! — произнася тихо той, като едва не се задавя. (Б. Райнов)

2.2. Средства за индиректно изразяване на подбудителност

Начините за индиректно изразяване на подбудителност се характеризират с това, че те трябва да бъдат придружени с разбирането на контекста или интонацията, за разлика от разгледаните по-горе средства за директно изразяване на подбудителност. Това се дължи на факта, че при индиректните способи вече липсват подбудителни маркери, чиято основна цел е подбуда, както и лексикални единици лексика, употребата на които сама по себе си (тоест без особено разбиране на контекста или интонацията) разкрива, че целта на изказването на говорещия е подбудителна.

Има случаи, в които функцията за изразяване на подбуда е установена в значителна степен въпреки повърхностната форма на изречението.

Пример: *Бихте ли ми повикали едно такси?* (П. Вежинов);

Може би, но ще ми кажеш ли адреса на Гюла? (П. Вежинов)

Въпреки конвенционалната им употреба за изразяване на подбуда, в настоящата дисертация тези средства с различни видове изречения ясно се представят като индиректни средства, като се има предвид, че те фундаментално съответстват на друг вид изречения, които имат собствен речев акт.

2.2.1. Синтактични средства

Сред индиректните средства с различни типове изречения има случаи, в които наличието на подбуда е относително ясно и експлицитно се изразява чрез въвеждане на подпомагащи лексикални елементи. Те се състоят главно от модални глаголи и перформативни глаголи, които разкриват специфичната илокутивна сила на говорещия. Като имплицитни средства се представят и случаите със слаба имплицитност (тоест, тези, за които е характерна конвенционална употреба за изразяване на подбуда) и със силна имплицитност, които изискват дълбоко и съществено разбиране на контекста или интонацията, за да се открие наличието на подбуда в изказването на говорещия.

2.2.1.1. Експлицитни средства

(1) Съобщително изречение

- С модален глагол

Използването на модални глаголи е представителен начин за изразяване на деонтична модалност. С други думи, употребата на модални глаголи има за цел предаване на задължение или разрешение за извършване на действие, което от страна на говорещия се смята, че трябва или може да се извърши (най-вече) от слушащия. На практика обаче много рядко изказването, съдържащо модален глагол, се ограничава до

буквалния му смисъл – съобщаване на конкретно задължение или разрешение. Най-често целта на изказването, в което е включен модален глагол, се разпростира до подбуждане.

Един от модалните глаголи – (не) трябва се употребява при изразяване на различни илокутивни сили. В следните примери, като усеща необходимостта от извършване / неизвършване на действието, говорещият съответно дава съвет-предупреждение и молба.

Пример: *Гледаш ли дълго и усмихнато един предмет, **трябва** непременно да го купиш, иначе ще си помислят за тебе кой знае какво.* (А. Гуляшки);
*Мила моя, **не трябва да мислиш** за мене, че съм лекомислен...* (П. Вежинов)

Модалният глагол (не) може има значение най-вече на (не) е разрешено, (не) е позволено и поради това се определя като модален глагол за изразяване на разрешение. Особено в комбинация с наречието вече, може да се даде разрешение от говорещия за изпълнение на действието, за което до момента на изказването няма получено позволение.

Пример: *Вече **може да се прибереш**.* (Примерът е на автора на дисертацията.)

- С перформативен глагол

За разлика от другите средства, при които се изисква употреба на допълнителни лексикални елементи или интонация или разбиране на контекста с цел схващане на точното намерение на говорещия, при изказването с перформативен глагол намерението на говорещия се разкрива повърхностно. Въз основа на списъка със значения, представени в настоящата дисертация, могат да бъдат предложени представителни перформативни глаголи, свързани с една от групите речеви актове – директиви: заповядвам, моля, предлагам, съветвам, предупреждам, разрешавам, пожелавам (искам / желая) и др.

Пример: *Много те **моля** да ми намериш един добър гинеколог хирург, но*

непременно жена. (П. Вежинов);

*И ето сега аз ви **предлагам** да се откупите и да се отървете от комбината.* (Б. Райнов)

Наред с употребата на перформативни глаголи често се срещат и случаи, в които волеизявата на говорещия се изразява чрез използване на съществително име.

Пример: ***Молбата** ми е следващите дни да идвате един по един, заседанията си ги правете другаде.* (Л. Дилов)

Въпреки че не разкрива точната илокутивна сила като горе-изброените перформативни глаголи, глаголът казвам също се използва в ситуации, когато говорещият изразява волеизявата си. В повечето случаи на употреба на глагола казвам, заедно с известна сила в изказването, се придава нюанс на категоричност, нетърпение и досада.

Пример: *През последно време прекалено много се интересуваш от държавните тайни. Не възразявай! **Казвам** ти да не се заемаш със Синята кула.* (Л. Николов)

2.2.1.2. Имплицитни средства

Подобно на описанието на Кр. Чакърва „при имPLICITната императивност липсват всякакви формални индикатори на повелителното значение“ (Чакърва 2009: 123), средствата в тази глава не притежават особен маркер, който сам по себе си се свързва с изразяване на подбудителност. За някои се споменава, че употребата им е установена в значителна степен за изразяване на подбудителност, но не може да се пренебрегне основната им функция или първичния им речев акт.

(1) Съобщително изречение

- В изявително наклонение

Формите за бъдеще време и сегашно време в изявително наклонение в

българския език изпълняват функция за изразяване на подбудителност основно към 2 л.

При изразяване на подбудителност с глаголи в бъд. вр., 2 л. и с глаголи в сег. вр., 2 л., се открива една разлика. Докато в първия случай (с бъдеще време) активно се срещат и положителната форма ще + спрегаемата форма на глагола във 2 л. и отрицателната форма няма + да-конструкцията, то във втория случай (със сегашно време) се среща по-скоро положителната форма. Но двата случая явно си приличат един с друг по отношение на семантиката, най-вече по това, че изразяват по-силна, по-настойчива и по-категорична заповед, отколкото употребата на синтетичната подбудителна форма.

Пример: ***Ще ми кажеш** откъде мога да изляза оттук! — викна Ян Бибиян.* (Е. Пелин);

*Малко ти били редки зъбите и си понакуцнуваши, ама **няма да маршируваш** из кухнята я! **Гледаш** си къщата хубавичко и децата ти подредени, ...*
(Чудомир)

При употребата на двете времена често се намират придружаващи лексикални единици като още сега и веднага, които имат за цел да се подходи към незабавно изпълнение на действието.

Пример: *Не е ваша работа! А ти **ще очистиш** вагона още на първата спирка.*

Веднага! (А. Каралийчев);

*Кони, чуй ме добре! Тук ти не бива да стоиш нито минута повече. След час-два Стайфли ще се върне и тогава... Още сега **тръгваш** за летището и **взимаш** хеликоптера.* (Х. Оливер)

Когато безличната възвратно-пасивна форма, която обикновено се използва, за да се даде инструкция към неопределено множество, се употребява в реално общуване, може да се реализират едновременно същинската функция – информиране на правилата, и вторичната функция – подбуждане на конкретен вършител, намиращ се в дадена ситуация.

Пример: *Тук не се **пуши**, кретен такъв. Шадоу е алергичен!* (Г. Т. Желев)

В тази глава се включват не само тези средства, използващи темпорални форми или безлични възвратно-пасивни форми, но и други средства, при които степента на имплицитност е относително по-висока. Просто казано, случаят, в който има висока степен на имплицитност, съответства на случая, в който говорещият изразява волеизявата си със заобикалки. Така че, за да се стигне до правилната интерпретация на изказването на говорещия(, че е с цел подбуждане), се изисква известно предполагагане от страна на слушащия, базирано на разбиране на контекста / ситуацията, както и на интонация. Изразяване със заобикалки може да се раздели основно на две групи. Първата група се отнася до изказване в форма на сложно изречение, едната част на което заема условно изречение. Втората група се отнася до абсолютно свободно изказване.

Пример: *Ще ти покажа, ако ми помогнеш да изляза от кладенеца.* (А. Каралийчев) (= **Помогни** да изляда от кладенеца. И после ще видиш.);
Значи време е за кафе. — *Домакинът поръчва на един от близнаците да приготви двете кафета.* (Б. Райнов) (= **Донеси** ми кафе.)

(2) Въпросително изречение

В българския език има въпросителни изречения със специфична формална особеност, които са специализирани за изразяване основно на молба. Те се характеризират с това, че целта на изказването активно се разширява до изразяване на несобствения речев акт – подбуждане. Следователно събеседникът, към когото е насочено изказването на говорещия под форма на въпросително изречение, реагира чрез захващане да извърши или неизвърши действието, което се подразбира от самото изказване, а не като чрез отговаряне на въпроса.

- В условно наклонение

Характерно е, че когато волеизявата на говорещия се осъществява чрез въпросителни изречения с глаголна форма в условно наклонение, към изказването се добавят нюансите на вежливост и формалност и следователно то се възприема най-вече като учтива молба.

Пример: *Добър ден,... Бихте ли ми дали пакетче дъвки „Шат“.* (В. Колев)

В противовес на следното твърдение „за разлика от руски език, в такъв въпрос, обикновено не се въвежда модален глагол и казуемо има положителна форма.“ (Иванова и Градинарова 2015: 60), в българския език доста често се срещат подбудителни изказвания, които съдържат и отрицание, и модален глагол.

Пример: *А не бихте ли могли да ми кажете къде и как точно съм убил Тодоров, защото аз не съм съвсем в течение...* (Б. Райнов)

- В изявително наклонение

Кр. Чакърва подчертава подбудителното значение, присъщо на въпросителните ли-изречения, в които са използвани формите на глагола мога, комбинирани с да-конструкция от перфективен глагол (Чакърва 2009: 128). Говорещият, използващ даденото средство не иска да попита дали събеседникът има способността да извърши действието, а предава волеизявата си да се извърши конкретно действие.

Пример: *Можете ли да ми посочите къде и на кое място е стояла стъкленица -та през вчерашния следобед?* (А. Гуляшки)

В сравнение с горе-разгледаните средства, съставени от модален глагол в изявително наклонение – Можете ли ...? или от глаголна форма в условно наклонение – Бихте ли ...?, при употребата на средства, образувани от глаголна форма в бъдеще време – Ще ... ли ...? и Няма ли да ...?, важна роля изразят разбирането на контекста / ситуацията и интонацията, за да се открие подбудителното значение. Сравнително високата зависимост от контекста се дължи на това, че изразните средства „запазват сематическата си амбивалентност“ (Чакърва 2009: 128).

Пример: *Абе ти няма ли да престанеш с тая Лора? Тя те отрязва вече, не разбра ли?* (Б. Калинов)

Следва да разгледаме последните способности, които изразяват подбудителност чрез въпросителни изречения в изявително наклонение.

Пример: *Защо не отидеш да работиш в София и да следваш университета?*
- *продължи тя, като го гледаше с топлите си кафяви очи.* (Д. Димов);
Знаеш ли колко е часът? (Д. Петрунова);
Приближи! — каза му Светослав. — *Царят иска да те възнагради, загде то си отворил портата на Царевец пред стъпките му.* — *Човекът не по-мръдна.* — *Ти глух ли си?* — *повтори Светослав.* (Ц. Родев)

(3) Елиптично изречение

За разлика от съобщителните и въпросителните изречение, елиптичните, които ще бъдат разгледани в тази глава, не се отнасят към видовете изречения, класифицирани според речевия акт. В книгата на Кр. Чакърва, наречията, обстоятелствените изрази (най-често за място) и съществителните имена, изразяващи подбудителност, се намират под категорията „подбудителни неразчленими или едносъставни именни изречения“ (Чакърва 2009: 111, 125). Като имаме предвид, че посочените елементи, съставляващи едната част на списъка от средствата за изразяване на подбудителност, се характеризират с това, че се изговарят самостоятелно чрез елипса (пропускане) на други подбудителни изказвания (най-вече директно изразяващи подбудителността), които трябва да са част от изказването, настоящата дисертация се придържа към твърдението на Д. Т. Тотева (2016), която свързва самостоятелната употреба на пълнозначните думи като съществително име или наречие с елиптично изречение.

Пример: *Милост, милост!* — *извика жално Мирилайлай.* — *Поцадете ме, Ян Бибиян!* (Е. Пелин) (= Проявете милост!);
Като стане готово, ще видите. Засега точка по този въпрос. (Р. Босев) (= Засега да поставим точка по този въпрос.)

С цел да изясни, че говорещият използва елиптично изречение, за да подбуди събеседника си, в изказването често се добавят допълнителни лексикални елементи като ако обичате, моля или подбудителната частица хайде.

Пример: *Един друг плик, ако обичате.* (Б. Райнов);

Без съболезнования, моля! (В. Колев);

Ами вие какво търсите тука - извиках на стреснатите дечурлига. -

Хайде **вън!** (А. Константинов)

ГЛАВА 3. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ В РУСКИЯ ЕЗИК

В настоящата глава ще бъдат разгледани подбудителните средства в руския език, които се разпределят с еднакви както при българските средства термини / подкласове.

3.1. Средства за директно изразяване на подбудителност

3.1.1. Морфологични средства

В руския език има средства, чиято принадлежност към императивната парадигма се счита за безспорна или спорна (вж. Храковский и Володин 1986: 109-110). В тази глава ще се представят само тези, които отговарят на признака адресованост (или наличие на слушащия, към когото директно се насочва волеизявата на говорещия) и на съчетанието от специфичен маркер, притежаващ функцията на изразяване на подбудителност, и различни форми от пълнозначен глагол, изразяващи пропозиционно съдържание.

3.1.1.1. Синтетична подбудителна форма

Синтетичната подбудителна форма е най-представителният и най-широко употребяваният начин за изразяване на подбудителност както в българския, така и в руския език. За разлика от българския език обаче, в който употреба на глагола в свършен вид при отрицателна повелителна форма е изключително рядка (напр. Ти **не ми се обади** навреме, пък после се сърди на себе си. (Примерът е от Ницолова 1981: 188)), руският се характеризира с това, че посочената форма на глагола в свършен вид най-често и безпроблемно се използва с определена цел – за изразяване на съвет-предупреждение за действие, което независимо от волята на слушащия може да бъде извършено. Този тесен смислов спектър съответства на конструкцията да не + глагол в свършен вид в българския език.

Пример: *Лампу... лампу **не уроните!** — крикнула Дубова. (М. П. Арцыбашев);
Только, смотри, осторожней в темноте, **не упади!** (Глуховский. Д)*

Подбудителните изказвания като **не уроните** и **не упади** в представените примери, образувани от глаголи в свършен вид – уронить и упасть, могат да бъдат дефинирани като изказвания със съвет-предупреждение, насочени към предварително установяване на известен контрол върху действието и в крайна сметка към недостигане (предотвратяване) до неприятните последствия.

Друга характерна черта при използването на дадената форма е, че тя се среща и в ситуации, в които се предава молба (и даже настойчива молба), а не съвет-предупреждение за неконтролируемо действие.

Пример: *Пожалуйста **не прогони** его, как прогнала ты Прусака Криднера.* (А. С. Пушкин);

*Тебя, — говорит, — наверное, скоро освободят, так **не откажи**, пожалуйста, сходить к моей тетке.* (А. Ф. Кошко)

Що се отнася до употребата на положителна синтетична форма на глагола в несвършен вид може да се каже, че тя в повечето случаи е относително немаркирана за отрицателни нюанси като нетърпение и грубост.

Пример: *Теперь в следующий раз — вы к нам. **Приходите**, посидите на новых стульях.* (А. Геласимов);

*Вы **раздевайтесь** и **рассказывайте**.* (В. Гроссман);

*Платить не надо, — прошептала она на ухо. — **Ешь**, а потом **отправляйся** гулять.* (А. Н. Котюсов).

В противовес на това обаче в действителни комуникативни ситуации нередко се откриват случаи, при които чрез дадената форма се предава волеизявата на говорещия с експресивно натоварена емоция. В този случай е активна комбинацията с частица ну и же, които допълнително подсилват значението.

Пример: *Ни дня, ни единого дня я не была с тобой счастлива! Зачем ты женился на мне? **Отвечай!** Ну! Зачем?* (И. Муравьева);

*Что на торгах? **Рассказывай же!*** (А. П. Чехов)

3.1.1.2. Аналитични подбудителни конструкции

Тази глава се насочва към представяне на някои основни и често употребявани конструкции в руския език, които благодарение на наличието на специфичен подбудителен маркер директно реализират подбудителността.

На първо място, конструкциите се състоят от някои от тези включващи частици, които най-често се споменават при представяне на аналитични императивни форми: напр. *пусть(пускай)*, *да*, *давай(давайте)* (Путоркина 2019: 426). От тях са избрани само *пусть-(пускай-)* и *давай-(давайте-)*, които според нас отговарят на трите вида подбуда (директна, съвместна, индиректна/двойна). Освен това комбинациите от частица *хватит* или *брось* с инфинитив, съдържащ пропозиционно съдържание, се разглеждат редом с посочените конструкции, понеже смятаме, че употребата им също е специализирана за предаване на волеизявата на говорещия – и по-точно подбуда за изпълняване на определено действие.

- *Пусть(Пускай)*-конструкция

Конструкцията с частицата *пусть-* често се употребява с глаголи в първо лице, също както българската *нека*-конструкция.

Пример: *Выводы из всего им сказанного **пусть** я сам сделаю.* (С. Салтыков)

Съответната конструкция обаче се използва най-често при подбуда към трето лице. Тоест, комбинацията от дадената частица с глаголи от несв. вид., сег. вр., или с глаголи от св. вид., бъд. вр. предава индиректна / двойна подбуда към лице, което действително не участва в комуникацията и което се запознава с подбудата на говорещия посредством слушащия.

Пример: ***Пусть** все зрители **принесут** по Барби...* (Л. Петрушевская);

*Вы пошлите кого-нибудь из спецкурьеров в Тбилиси, **пусть** он сообщит товарищу Берия лично, что надо срочно и незаметно прибыть в Москву.* (Суворов)

Въпреки че *пусть(пускай)*- е комбиниран с глагола от трето лице, има случаи,

когато подбудата се появява само веднъж. Както се вижда от следните примери, има случаи, в които волеизява на говорещия изисква изпълняване на определено действие от слушащия, а не от трето лице.

Пример: *Не мешай, пусть он поговорит с мамой.* (Л. Ф. Зуров);
Пускай они сами между собой там разбираются. (В. Громов)

- Давай(те)-конструкция

Давай(те)-конструкцията, най-често се използва, когато говорещият кани един или повече слушащи с цел съвместно извършване (или–неизвършване) на конкретно действие. Поради тази причина конструкцията най-често се оформя с глагола в 1. л., мн. ч..

Пример: *Давайте пойдём во двор, там хоть побегать можно.* (С. Лежнева);
Давай познакомимся, — предложил я. (В. Конецкий)

Сред глаголните форми, които могат да се комбинират с частицата давай(те)-, функционираща като подбудителен маркер, има и други като например инфинитив на глагола в несвършен вид.

Пример: *Ну-с, давайте заниматься!* - поспешно сказала Лоран, чтобы поправить ошибку. (А. Беляев)

Въпреки че е рядко, се среща и употребата на конструкцията давай(те) + будем + инфинитив.

Пример: *Давай будем называть вещи своими именами.* (А. Пайкес).

Частичката давай(те)- може да се използва и самостоятелно. Самостоятелната употреба на давай(те)- често е придружена от допълнително подбудително изказване, използващо синтетична подбудителна форма.

Пример: *Нам тоже надо как-то побольше общаться! Ни за что не поверю, что*

у нас, с нашими подростками нет проблем!!! **Давайте**, присоединяйтесь! (НКРЯ).

Една характерна черта, която се открива във връзка с комбинацията с различни глаголни форми е, че при съчетаване с инфинитив или с глагол в 1. л. мн. ч, бъд. вр., има определен вид на глагола, който може да се приложи.

Пример: *Давай познакомимся*, — предложил я. (В. Конецкий)

(**Давай познакомитъся.*);

Давай знакомитъся. Меня зовут Тamarой. (В. Астафьев)

(**Давай знакомимся.*)

Това, на което трябва да обърнем внимание, е, че комбинацията от инфинитив и несвършен вид на глагола се появява съвсем обратно при употребата на частицата дай(те)-, която често се споменава заедно с дай(те)-. Както става ясно от следните примери, инфинитив, който се съчетава с частицата дай(те)-, се образува само със свършен вид на глагола. Освен това тази комбинация се различава от комбинацията от дай(те) + инфинитив по това, че целта на изказването на говорещия трудно се свързва с предложение за съвместно извършване на действие.

Пример: *Опустите меня, дайте хоть помереть спокойно...* (Ф. Достоевский);

Дайте мне обнять вас! (А. Стругацкий)

Действително използването на дай(те)- с цел предаване на съвместна подбуда се среща много рядко и се характеризира с това, че употребяваният глаголен образ за такава цел се ограничава само до индикатива от 1. л. мн. ч, бъд. вр.

Пример: *Вот дайте поговорим: жаль только, что дела много и чужого, и своего...*

(Ф. Достоевский)

- **Хватит-конструкция**

Волеизявата на говорещия, изразена с хватит-конструкция, няма за цел предотвратяване на действието, което ще се случи в бъдеще, а включва отрицателната оценка на говорещия за продължаване на действието, което вече е в процес.

Действително изказването, в което се използва частицата *хватит-*, често е придружено от заповедна интонация, представляваща отрицателно натоварена емоция от страна на говорещия и частицата *ну*, която има способността да изразява нетърпението на говорещия.

Пример: *Хватит таскать в баню!* (В. Пикуль);

Хватит давать пустые обещания-пора работать! (Р. Фаляхов);

Идти или нет? — Ну, хватит полоскаться, — сказала мама, — решай.

(И. Грекова)

Конструкция с частицата *хватит-* може да се комбинира и непосредствено със конкретен обект, който трябва да се прекрати и може да се използва самостоятелно.

Пример: *Давай тогда перейдем в комнату, хватит этих кухонных разговоров.*

(А. Горкин);

Но позвольте мне довести свою мысль до конца... — Не позволим!

Хватит! (А. Рыбаков)

- Брось-конструкция

Брось-конструкция показва синонимична употреба с *хватит-* конструкция, тъй като призовава за спиране / прекратяване / неизпълняване на действие, което вече е в ход. Двете конструкции имат нещо общо в това, че формата на съединяващия глагол е ограничена до инфинитив и активно се използва самостоятелно.

Пример: *Брось придуриваться! Добром говорю.* (Б. Можаяев);

Брось! — воскликнул Гончаров: — он тебя до смерти укусит! (А. Ф.

Кони)

Това, по което двете конструкции се различават една от друга е, че подбудителна функция при частицата *хватит* съответства на новопридобита, но вече преобладаваща функция. Тоест оригиналната ѝ комуникативна цел – да информира за достатъчност, до голяма степен се е превърнала в целта прекратяване на определено действие. В противовес на това, частицата *брось* сама по себе си представлява повелителна форма в

ед. ч. на глагола бросить, „който изразява прекратяване на някакво действие или временен отказ от него“ (Роменская 2003: 11). Следователно може да се каже, че частицата брось- сама по себе си означава престани или остави (прекратяване на определено действие) като оригинална комуникативна цел. Подобно становище застъпват и българските изследователи Т. Кирова и И. Васева: „Частицата брось е запазила в по-голяма степен предикативната си природа и може да образува (макар и рядко) мн. ч. – бросьте, докато частицата хватит е застинала форма.“ (Кирова и Васева 1995: 208).

Личното местоимение ты и частицата да функционират с цел изразяване на отрицателно отношение на говорещия към действието на слушащия.

Пример: *Да брось ты думать о всякой ерунде!* (Д. Емец).

3.1.2. Лексикални средства

3.1.2.1. Подбудителна частица и междуметие

Тази част на работата не се занимава с частиците, които служат основно за усилване на подбудата, изразена чрез други подбудителни изказвания, а само с частиците, които самостоятелно изразяват подбудителност. Волеизявата на говорещия в следния пример – разрешение, се предава на действителния вършител на определено действие чрез произнасяне на самата частица пусть.

Пример: *Завтра земля, послезавтра — лес, через неделю — усадьба. — Пусть, пусть, пусть. Может быть, это справедливо. — А чем мы будем кормить детей?* (Б. Васильев).

Междуметието айда, чиято употреба много напомня на българското хайде, се използва най-често в разговорната реч (Русская Грамматика 1980: 620) или се определя като „командни думи, преминали в ежедневния език“ (Назари 2011: 102). Чрез произнасяне на айда говорещият насърчава слушащия да започне определено действие или го подканва към съвместно извършване на дадено действие.

Пример: *И айда ко мне в бизнес-класс, там и наговоримся.* (О. Новикова);

А то можем и Южный полюс пересечь. Айда, братцы!.. Бегемоты подумали, подумали и решили — айда! Так начался ВЕЛИКИЙ ПЕРЕХОД БЕГЕМОТОВ ЧЕРЕЗ ЮЖНЫЙ ПОЛЮС. (Ан. Диванов)

3.2. Средства за индиректно изразяване на подбудителност

В списъка на индиректно изразяване на подбудителността, могат да се включват разнообразни средства. В *Русская грамматика* са представени най-различни изречения, при които липсват специални форми, но се изразява волеизявата на говорещия: Воды!; Молчать!; Ко мне!; Все наверх!; Быстрее!; Внимание!; Ты должен подчиниться!; Поедешь!; Поехали!; Я требую послушания, приказываю, настаиваю, чтобы ты подчинился. (Русская грамматика 1982: 88). Ние разширяваме списъка на индиректното изразяване на подбудителност, като добавяме подбудителни изказвания на типа Вы не могли бы вызвать мне такси? (А. Кирилин) и Пойдём со мной, я по дороге тебе всё объясню. (А. Геласимов) и др. И не на последно място се включват и подбудителни изказвания, които са силно контекстуално зависими като например Здесь холодно. (В. Месяц); Я не люблю, когда меня спрашивают. (М. Горький); Ты чего тут торчишь? ...Чего стоишь пнем? (М. Горький).

3.2.1. Синтактични средства

Както при в българския език, синтактичните средства в руския, които се разделят на експлицитните и имплицитните средства главно се съставят от съобщителни, въпросителни и елиптични изречения. За разлика от българския обаче руският се характеризира с това, че имплицитните средства има относително по-широк инвентар, че освен посочените видове изречения съществува и инфинитивно изречение, което изразява подбудителност чрез независима употреба на инфинитив.

3.2.1.1. Експлицитни средства

(1) Съобщително изречение

- С модален предикат

В руския език модалните модификатори със значение на необходимост и възможност включват различни по своите морфологични характеристики единици (Теория ... 1990: 133-136, 147, цит. по Изотов 2005: 157). Употребата им може да не се ограничи до изразяване на субективната преценка на говорещия за определено действие, а да се появи с по-разширена комуникативна цел – подбужда слушащия да се заеме / или да не се заеме с него.

Пример: *Вдруг капризно и сердито, как маленькая, крикнула Лина. Ты должен, должен мне помочь! Ты должен сказать, что мне делать!* (М. Полетика);
Маня, теперь тебе надо немного посидеть в кресле. (Полякова. А);
И доктор – видите? – показал он на тело Зиц-Коровина. – Убит выстрелом из шприца! Тяжелая рука Аркадия Сергеевича легла ему на плечо. – Тсс! Не надо кричать. (Акунин. Б);
Лежи и отдыхай. Тебе нужно спать больше. А я поеду на рынок и в аптеку. (И. Муравьева)

- С перформативен глагол

В тази част се разглеждат изказвания, в които подбудителността се предава експлицитно благодарение на наличието на перформативен глагол.

Казимова Э. А и Шахбанова П. А предлагат разширен списък, включващ различни глаголи, които имат като общо значение подбуждане към определено действие. Те обаче не свързват с употреба в перформативно значение някои глаголи, чиято форма, отговаряща на формалните критерии на перформативен глагол – сег. вр., 1. л. ед. ч., изяв. нак., несв. вид., се отнася просто към описание, а не към изразяване на подбудителност. Като свързани примери са представени глаголите командовать и заставлять (Казимова и Шахбанова 2014: 97). Действително употребата на формата, отговаряща на всички критерии – командую и заставляю се среща рядко в перформативно значение. В случай на заставлять обаче, ако глаголът се отклонява от

един от формалните критерии – вид на глагола, се срещат някои примери, в които той се използва с цел да подбуди слушащия, участващ в комуникативната ситуация.

Пример: *Я вас заставляю вынести то, что я уже вынес!* (М. Палей)

Като обикновени изказвания, в които подбудителността се предава чрез перформативни глаголи можем да предствим следните примери.

Пример: *А теперь я **прошу** вас скорее сказать мне то, что мучило меня все это время, эти три года.* (Беляев. А);

*Но я **советую** продлить операцию крейсеров до критического истощения бункеров.* (Пикуль. В)

Макар и да се откриват често примери, в които волеизявата на говорещия се изразява от комбинация от дадените перформативни глаголи – прощу и советую и инфинитив, тази комбинация не е много позната на носителите на руски език, нито се употребява често в ежедневието им. Според Сонхи Кан, това се дължи на факта, че комбинацията има ограничена употреба само в официални ситуации (висок регистър на общуване), а не в ежедневни разговорни ситуации. Ако във всекидневно се използва подбудително изказване, съставено от перформативните глаголи – прощу и советую, става ясно, че в изказването е включен силен нюанс на заповед или е подчертано недружелюбното отношение или чувството за дистанция между говорещия и слушащия (Сонхи Кан 1999: 162-163, 2007: 318-319).

3.2.1.2. Имплицитни средства

(1) Инфинитив (Инфинитивно изречение)

Инфинитивът се разделя на две категории – зависим инфинитив, който се комбинира основно с фазови глаголи, модални глаголи и предикативни наречия, и независим инфинитив, който се използва самостоятелно в изречението и изразява различни модални значения. Според някои изследователи като инфинитивно изречение се дефинира видът изречение, състоящо се само от независим инфинитив и посочващо

необходимо, неизбежно или желано действие, което трябва да се извърши в бъдеще (Санйон Пьо 1997: 369). Самостоятелната употреба на инфинитив за изразяване на конкретна илокутивна сила (напр. заповед) се описва и по следния начин: „едносъставно императивно изречение, където той (инфинитивът) е функционален заместител на личните форми на императивната парадигма.“ (Храковский и Володин 1986: 196).

Тази глава се фокусира върху случаите, в които инфинитивното изречение, съставено от независим инфинитив, се използва с цел подбуждане на слушащия (2 л. ед. и мн. ч). Характерно при употребата на инфинитивни изречения е, че има ограничение в значението, изразено чрез инфинитивното изречение. Ограничението се отнася към „по-рязко и категорично като заповед, която не предполага възможността на неизвършване“ (Иванова 2009: 309). Следователно в случай на образуване на подбудително изказване с инфинитив (или с инфинитивно изречение), най-често се придружава силна и натоварена интонация. Също така този способ се характеризира с това, че субординацията между говорещия и слушащия се явява очевидна – високопоставения говорещ и нископоставения слушащ и че не може да има комбинация с лексикални елементи или частици, функциониращи за отслабване на илокутивна сила.

Пример: *Вдруг взревел подполковник. – Почему посторонние в запретной зоне?*

***Убрать** немедленно! Взревел и старшина: – Хрисанов! (А. Степанов);*

***Позвать** сюда хозяина! (Беляев. А);*

*С Зиной всякие разговоры **прекратить!** (Булгаков. М);*

*Человек в плаще опустил руку и приказал: – **Убрать** падаль, быстро!*
(Стругацкий. А)

Характерна черта на инфинитив с отрицание е, че той показва относително потясна връзка с признака необходимост при образуване от несвършен вид на глагола, а при образуване от свършен вид – с признака възможност (Санйон Пьо 1997: 201).

Пример: ***Не плевать.** Вон плевательница. (Булгаков. М);*

*Тебе здесь **не пройти.** (Примерът е от М. А. Шелякин 2006: 30)*

(2) Съобщително изречение

- в изявително наклонение

Настоящата глава основно се отнася към употреба на индикативни форми в бъдеще време (св. вид), в сегашно и бъдеще време (нсв вид) и в минало време (особено в мн. ч.) на определени глаголи.

Волеизявата на говорещия в подбудителни изказвания, използващи глаголни форми в бъдеще време, обикновено се описва като по-категорична, отколкото волеизявата при използване на императив (Васева 2007: 29).

Пример: *Ну, ничего, после ужина **останешься** в столовой, будешь Ире помогать! — приказал в конце своей тирады Володя и подвел меня за руку к этой Ире, а сам вдруг куда-то исчез.* (А. Моторов);
*О чём читаете? — О русской поэзии, с вашего позволения. — Приказ комитета, слушайте внимательно: с этого дня **будете читать** только революционного поэта Горького, и никого больше!* (В. Аксенов)

Индикативните форми в минало време се характеризират с това, че до голяма степен изразяват подбуда за съвместно извършване на действие (особено еднопосочно движение).

Пример: *Ну, **поехали, поехали.** Тридцать градусов. С каждым часом становило -сь всё теплее.* (В. Т. Шаламов)

Но има и случаи, в които способът не е предназначен за подбуждане към съвместно действие, а за предаване на директна подбуда към множество слушащи. В този случай се подчертават авторитетът на високопоставения говорещ и заповедния нюанс.

Пример: *Внимание, **приготовились.** По моему сигналу играющие начинают игру по охоте на зайцев.* (И. Грекива)

Въпреки че използваните глаголи са много ограничени, има случаи, при които

формите в минало време, ед. ч. се употребяват с цел да се подбуди слушащия да изпълни действието движение или преместване. Движението или преместването тук обаче се основава главно на авторитета на говорещия или негативното му отношение към събеседника. Така че би трябвало да се смята, че посочените действия не представляват просто промяна на местонахождението на събеседника, а включват доста силен и пренебрежителен нюанс (да се махне събеседникът незабавно от очите на говорещия).

Пример: *Пошел ты на х-й, я тебя не знаю!!!* (Г. М. Артемьева)

Като други способности в руския език, реализиращи съвместна подбуда посредством индикативни форми, често се споменават и глаголни форми в бъд. вр. 1 л., мн. ч.: споем (със св. вид) и будем петь (с нсв. вид). В настоящия труд тези способности, за разлика от давай(те)-конструкцията, намираща се под директен начин, се включват в индиректен начин, не само заради това, че при тях липсва подбудителен маркер, но и заради транспозиционната, а не оригиналната подбудителна функция.

Пример: *Пойдём вон туда, к футбольным воротам.* (А. Геласивом);

Все ко мне! Будем петь! — А петь? — с надеждой спросил Витек. (С. Кубрин)

В руския език, сред използването на индикативни форми с цел изразяване на подбуда към второ лице често се срещат случаите, в които говорещият възнамерява да прекрати неблагоприятно действие на слушащия, като буквално опише неговото действие с глаголи в сегашно време (нсв. вид).

Пример: *Врешь, врешь, подлец! — надрывно кричала Катерина Ивановна. — Никогда дочь благородных родителей не опустится ДО кражи!* (Акунин. Б).

За разлика от горните примери, в които се намеква за конкретни действия, има и случаи, в които говорещият подбужда слушащия чрез свободно изказване.

Пример: *Стоит, не стоит — это дело не твое, Тамара, — грубо ответила Женька.* (А. И. Куприн)

(3) Въпросително изречение

В настоящата глава ще бъдат разгледани подбудителни изказвания във форма на въпросителни изречения, в които модален глагол мочь в изявително и в условно наклонение и глагол хотеть в изявително наклонение, буквално отнасящи се до възможността или намерението на говорещия, играят ключова роля при изразяване на волеизява на говорещия.

- в изявително наклонение

Подбудителните изказвания на двата глагола мочь и хотеть най-често се срещат с отрицание.

Пример: *Я извиняюсь, – сказал он, и лицо его потемнело, – вы не можете подождать минутку?* (Булгаков. М)

Вы не хотите мне что-то сообщить? (А. Т. Твардовский)

Въпреки че употребата на не можете във въпросителни изречения е широко използваният способ за предаване на учтива молба, има и случай, в който се тя се отклонява от признака учтивост. Този специален случай съответства на подбудително изказване, в което съчетаният глагол, показващ конкретно действие, е инфинитив от несвършен вид и изразената волеизява, на което се насочва към второ лице. ед. ч.

Пример: *Эй ты, капуста! Ты не можешь лететь побыстрее? Что ты всё время отстаёшь?* (В. Медведев).

- в условно наклонение

Въпросителните изречения с глаголна форма на мочь, 2 л. мн. ч., в условно наклонение могат да се разглеждат като средство, чиято конвенционална употреба за изразяване на подбудителност силно се подчертава. Поради високата степен на конвенционализация зависимостта от контекста на съответното средство е забележително ниска в сравнение с другите индиректни способности и изказването на

говорещия почти не затруднява слушащия да разбере действителното намерение на говорещия. Тъй като разликата в статуса между говорещия и слушащия е ясна (говорещ < слушащ), слушащият има право на решение за извършване на действието и по този начин тежестта на слушащия върху действието се появява ниска.

Пример: *Вы не могли бы вызвать мне такси?* (А. Кирилин);

Вы не могли бы помочь загрузить его в машину? (Полякова. Т)

Въпреки че е рядко, има и случаи, при които глаголните форми в условно наклонение се срещат във 2. л. ед. ч. Изразява се същата илокутивна сила – молба, но разликата в статуса между събеседниците се маркира по различен начин (говорещ > слушащ или говорещ = слушащ). Причината, поради която говорещият избира дадения способ въпреки така маркираното субординационното отношение, може да се обясни с факта, че самият говорещ осъзнава, че желаното от него действие би могло да затрудни слушащия или да му създаде известни трудности.

Пример: *Папа, мне очень нужен этот дневник. Ты не мог бы привезти его мне прямо сейчас? — Отец согласился совершенно неожиданно для нее.* (Н. Александрова).

(4) Елиптически изречение

В руския език, както в българския често се използват елиптически изречения, целящи да се съобразят с икономията на езика като не се повтарят специфични елементи. Като пример на този способ, може да се предложи самостоятелната употреба на съществително име и наречие или сравнителна степен на наречие.

Пример: *Делаю все, что могу. Терпение.* (А. Беляев);

Затрепетав всем телом, она инстинктивно рванулась. — Спокойнее, — услышала она голос Керна, совсем такой же, как во время обычных операций, а затем потеряла сознание. (А. Беляев)

В допълнение към употребата на съществителни имена и наречия някои изрази се срещат при изразяване на подбуда. И при тях поради елипса на основни елементи е

пропуснато конкретното действие.

Пример: *Зачем — через меня? Я ее — жалею... [Бубнов] Как волк овцу...* (М. Горький);

Смотри, брат! Шутя в меру... да! (Сильно стучит в дверь.) Василий!
(М. Горький)

Пропускайки директните подбудителни изказвания като например не се преструвай и ограничи, примерите само със специфични изрази предават действителната волеизява на говорещия да не говори слушащият небивалици и да престане той да се шегува.

ГЛАВА 4. СЪПОСТАВИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК

Тази глава е съставена от осем отделни подточки, съответстващи на осемте илокутивни сили, разгледани в глава 1.3. Семантика на подбудителността – заповед (категорична заповед и некатегорична заповед), молба, предложение, съвет-предупреждение, разрешение, инструкция, пожелание, предупреждение-заплаха (вж. стр. 82-87 от дисертационния труд за подробно описание на характеристики на всяка илокутивна сила.)

При всяка подточка можем да очакваме да постигнем следните цели: (1) разглеждане на това дали средствата, идентифицирани във втора и трета глава като тези, които имат относително по-висока релевантност към една специфична илокутивна сила реално се използват активно в българските и руските книжовни текстове; (2) откриване на актуални средства, които действително се намират във всеки език като инструменти за изразяване на съответната илокутивна сила; (3) представяне на основни и (и ако има такива) отличителни преводни характеристики при всяко средство; и в крайна сметка (4) разбиране на съществуването на различни преводни еквиваленти, появяващи се при конкретната илокутивна сила.

С цел изпълняване на тези задачи ще се ограничим до определен брой български и руски литературни произведения, които служат за източници на съпоставителното изследване. Причината е, че при изразяване на всяка илокутивна сила може да се дадат прекалено много примери с различни средства и съответно различни преводни еквиваленти, получени в зависимост от субективния стил на автора и преводача. Оттук следва, че настоящата глава се базира на откриването на явленията, които се наблюдават в предварително избрани оригинални текстове в двата езика и техните преводи¹.

Въпреки посочените цели и задачи, с цел да не се разшири обемът на автореферата, оттук нататък ще разгледаме само по една интересна група от всяка илокутивна

---

¹ Подбраните оригинални текстове в двата езика съответстват и на цялата, част и на откъси на някои литературни произведения: българска литература – *Ян бибиян: Невероятните приключения на едно хлапе* (Е. Пелин), *Сините пеперуди* (П. Вежинов), *Голямата скука* (Б. Райнов), *Няма нищо по-хубаво от лошото време* (Б. Райнов), *Черните лебеди* (Б. Райнов); руска литература – *Если б не знаят* (Устинов. С), *Козлиная песнь* (Вагинов. К), *Жилчичка* (Литвинец. Н), *Мне жалко* (Филимонов), *Голова Профессора Доуэля* (А. Беляев), *Человек-амфибия* (А. Беляев), *Омон Ра* (В. Пелевин).

сила, съставена от оригинални примери с еднакво или подобно средство и преводите им. По този начин би могло поне отчасти да се доближим до третата и четвъртата цел, която съответно е свързана с преводни характеристики и разнообразие на преводни еквиваленти. (Номерите на всеки пример остават така, както са написани в дисертационния труд.)

4.1. Заповед

4.1.1. Категорична заповед

При превода на примерите, който има за цел да подбуди събеседника да не извърши действието, се открива следната преводна характеристика. Въпреки че стига и престани(престанете) споделят еднаква функция, стига е преведено с помощта на сравнително различни начини (не само с хватит / доволно, които са съответните думи на българската частица стига, но и със синтетичната форма, вж. [70] ~ [72]), докато престани(престанете) показва абсолютна симетрия при превода си (вж. [73] ~ [75]).

[70]	Стига си се оглеждала, как ще се вживееш в ролята, като непрекъснато се оглеждаш.	[70']	Хватит тебе смотреться, как тут вжиться в роль, если ты непрерывно смотришься в зеркало.
[71]	Хайде стига, да спим!	[71']	Довольно, пора спать!
[72]	Стига с тоя твой син — казвам. — Да си мислил по-рано за тия неща.	[72']	Отстань ты, наконец, со своим сыном. — говорю. — Надо было раньше об этом думать.
[73]	Едит, престани да ми размахваш тоя пистолет и да ме дразниш с ината си — сменям аз тона.	[73']	Эдит, перестань размахивать пистолетом и злить меня своим упрямством, — меняю я тон.
[74]	Престанете да ми натрапвате вашия Сеймур. Голям интелект е, съгласен съм, но какво от това?	[74']	Перестаньте приставать ко мне с вашим Сеймуром. Ума — палата, согласен, но что из этого?
[75]	И престанете за бога да се движите насам-натам и да домакинствувате.	[75']	И перестаньте, ради бога, суетиться. Лучше посидите.

4.1.2. Некатегорична заповед

Докато в руския език се среща симетричен превод и при некатегорична заповед с цел неизвършване на действието (вж. [165] ~ [166]), в българския се откриват някои примери, в които са приложени други средства освен синтетична форма (вж. [167]) и друг глагол (вж. [168]).

[165] Не благодарите меня, это мой долг.	[165'] Не ми благодарете, това е мой дълг.
[166] Не пытайтесь говорить и лежите тихо, — сказала Лоран.	[166'] Не се опитвайте да говорите и лежете тихо — каза Лоран.
[167] На излизане оттук ще получиш необходимата литература. И остави тия скръбни физиономии . Подбрано ти е само най-същественото, няма да се преумориш от четене.	[167'] При посадке получишь необходимую литературу. И не надо хмуриться . Мы велели отобрать лишь самое существенное, так что чтение тебя не переутомит.
[168] Не ме четкай — усмихва се Любо. — Ако не бях аз, друг щеше да бъде.	[168'] Не морочь голову , — усмехается Любо. — Не будь меня, нашелся бы другой.

Като замества скръбни физиономии с хмуриться, преводачът на примера [167], парафразира даденото подбудително изказване като Не хмурься. И с цел да намали силата в изказването прилага модален предикат не надо. В примера [168] също се среща асиметричен превод, но асиметрията в този случай е причинена от избиране на друг глагол. В този пример подбудителното изказване на говорещия, което предава смисъла не ме ласкаете, се парафразира в преводен пример като не ме баламосвай / не ме залъгвай.

Би трябвало да се каже, че такава асиметрия, създадена чрез използване на друго средство [167] и използване на друг глагол [168], се влияе единствено от избора на преводача и следователно връзката между преводни двойки не може да бъде обяснена.

4.2. Молба

Сред примерите в българския и руския език има много, използващи въпросителни изречения с цел изразяване на илокутивната сила молба. Ако разгледаме

българския език, откриваме сред тях не само употребата на въпросително изречение с глагола в условно наклонение, спомената във втората глава като средство, силно свързано с илокутивната сила молба (или по-скоро учтива молба) (вж. [224] ~ [225]), но и употребата на въпросително изречение с глагола в бъдеще време в изявително наклонение (вж. [226] ~ [227]).

[224]	Бихте ли ми показали някакъв образец на поезия?	[224']	Вы не могли бы показать мне что-нибудь из поэзии?
[225]	Чудесно... Но не бихте ли с и направили труда да ни донесете бутилката?	[225']	Чудесно... Не могли бы вы подать нам бутылку?
[226]	Лос, ще ми дадете ли книгата на Син Тъмния? — обади се внезапно той	[226']	Лос, не можете ли вы мне дать книгу Сина Темного?
[227]	Мистър Хиггинс, няма ли да спрете най-сетне да ни досажда с баналностите си? — любопитствува Дороти, чието внимание досега е било изцяло погълнато от стриптийза.	[227']	Мистер Хиггинс, когато вы накрай перестанете надоедать нам своими банальностями? — не удержалась Дороти, до этого поглощенная стриптизом.

Всеки пример съответства на въпросително изречение с глагола в условно наклонение, и то без отрицание [224] и с отрицание [225] и въпросително изречение с глагола в бъдеще време в изявително наклонение – без отрицание [226] и с отрицание [227]. В примерите [224] и [225], където се използва въпросително изречение в условно наклонение, се маркира по-висока учтивост отколкото в примерите [226] и [227], в които липсва условно наклонение. Като сравним първите две въпросителни изречения с висока учтивост, гарантирана чрез използването на условно наклонение, се предполага, че примерът [225] има по-висока учтивост. Причината за това предположение се обяснява не само с употребата на отрицателната частица не, но също така с добавената част, свързана с намерението на слушащия да положи усилие да извърши действието. Въпреки това техните преводи [224'] и [225'] не показват особена разлика, освен позицията на личното местоимение вы и са еднакво съставени чрез комбинацията от вы не могли бы + конкретното действие, която в третата глава е спомената като средство с по-голяма релевантност с конкретната илокутивна сила молба. Друга характеристика, наблюдавана в преводите на [224'] ~ [227'], е, че с изключение на [227'], където въпросителното изречение е преведено със синтетична

форма, е потвърдена последователната употреба на отрицателната частица не и модалния глагол мочь.

4.3. Предложение

В руския език използването на глаголната форма в сегашно време идем или едем се откроява, когато говорещият подбужда слушащия да отидат някъде заедно. Както се вижда от [302'] ~ [308'], преводите им на български се разделят главно на две групи. В едната група руските оригинални подбудителни изказвания се превеждат еднакво – да вървим (вж. [302'] ~ [305']). В този случай лицето и числото на извършителя на действието са запазени в процеса на превода. В другата група обаче се променя лицето и числото на извършителя. Естествено и в този случай действието се извършва от група, съставена от говорещия и слушащия, но повърхностно погледнато преводи [306'] ~ [308'] съответстват на директна подбуда към слушащия. Потвърждава се, че в превод [309'], също както при оригиналния руски пример, е използвана глаголна форма в сег. вр., 1. л., мн. ч.с цел предлагане на съвместно постъпване в нова фаза.

[302]	Идем сейчас!	[302']	Да вървим още сега!
[303]	Отдаст! Если не отдаст, я убью Сальватора. Идем сейчас же.	[303']	Ще ми го даде! Ако не ми го даде, ще убия Салватор. Да вървим веднага.
[304]	Идем скорее.	[304']	Да вървим по-скоро!
[305]	Я уже вызвал по телефону мой автомобиль. Едем со мною, Артур!	[305']	Вече извиках по телефона колата си. Да вървим заедно, Артур!
[306]	Идем ко мне, Лидинг, я покажу тебе новую комнату.	[306']	Ела с мене. Лидинг, ще ти покажа новата си стая.
[307]	Идемте со мной.	[307']	Елате с мене.
[308]	Идем , взломаем дверь!	[308']	Елате да разбием вратата!
[309]	Итак, мы начинаем !	[309']	И така, започваме !

4.4. Съвет-предупреждение

Както е показано ясно в израза озабоченно и заботливо, използван в [330] и [331], илокутивната сила съвет-предупреждение се свързва със случаи, когато говорещият въз основа на своите опасения изразява волеизявата си относно установения от гледната си точка проблем на слушащия. Целта на такъв акт на изразяване на волеизява е да се

предотвратят неблагоприятните последици за слушащия, които биха могли да възникнат. Например, за подбудителното изказване в пример [330] може да се твърди, че то е създадено от разпознаването на проблема от страна на говорещия, че слушащият не се завива хубаво и следователно е предадено с цел предпазване на слушащия да не се простуди. Пример [331], който се характеризира с висока имплицитност, няма смисъл на Млъкнете, говорите твърде много., а както се подразбира от подобния му пример [332], обозначава Твърде много говорене може да ви навреди, така че, говорете по-малко. Тоест изказването **Вы слишком много говорите.** не трябва да се тълкува буквално, а трябва да се разбере като изказване с известна загриженост на говорещия за евентуални негативни последици.

[330]	Застегни сь как можно плотнее, — озабоченно заговорил Халмурадов, — особенно ватник на горле. Насчет лица...	[330']	Загърни се колкото можеш по-плътно — загрижено почна Халмурадов, — особено ватенката на гърлото. На лицето...
[331]	Вы слишком много говорите, — заботливо сказала мадам Лоран, сидевшая подле Артура.	[331']	Вие твърде много говорите — загрижено каза мадам Лоран, която седеше край Артур.
[332]	Много не говорите, — предупредил его Ларе, — вам вредно.	[332']	Не говорете много — предупреди го Ларе, — вредно е за вас.

4.5. Разрешение

Въпреки че е малко на брой, в оригиналните български и руски текстове са открити и някои примери, които не са образувани със синтетична форма на глагола. В българските примери [384] и [385] е използван модален глагол мога, комбиниран с условно наклонение, употреба на който добавя известна учтивост към волеизявата на говорещия. В руските оригинални текстове са открити някои примери, в които са използвани изразите по-вашему [386] и как хотите [387] с цел предаване на разрешение. Волеизява на говорещия, изразена с тези изрази включва смисъла Съгласен съм с вас. Оставям на вашето решение. Направете така, както желаете вие. Разрешавам така да постъпите. При това в руския език се срещат примери [388] и [389], в които разрешение на говорещия е предадено чрез споменаване на възможността за

извършване или неизвършване на действие.

[384]	Кога можете да постъпите? — Ако е нужно, веднага.— Не чак толкова бързо... Но би хте могли да отскочите да се снабдите с една портативна машина и всичко, каквото трябва.	[384']	Когда вы можете приступить к работе? — Хотя сейчас, если нужно. — К чему такая спешка?.. Но, может, вы смогли бы заглянуть в магазин и снабдить себя портативной машинкой и другими нужными для работы мелочами.
[385]	Понеже ние с вас няма да гласуваме, смятам, че бихте могли да ми предложите едно кафе.	[385']	Поскольку нам с вами голосовать не придется, то вы могли бы предложить мне чашку кофе.
[386]	Ну, пусть будет по-вашему. Вы останетесь женщиной.	[386']	Е, нека бъде, както искате. Ще си останете жена.
[387]	Впрочем, как хотите.	[387']	Впрочем както искате.
[388]	Ясно. Могу идти? — Можешь.	[388']	Ясно. Мога ли да тръгвам? — Можеш.
[389]	Можете не издавать ее, — прервал Сальватор.	[389']	Можете да не я издадете — прекъсна го Сальватор.

4.6. Инструкция

Сред примерите за изразяване на инструкция има случаи, в които няколкократно насоки се появяват последователно в рамките на едно изказване. В четири примера [408] ~ [411], открити в руските оригинални текстове, се среща не само изказване, в което се подчертава последователна употреба на синтетична подбудителна форма [408] ~ [409], но и изказвания, в които повторно се употребяват глаголни форми в бъдеще време [410] и в сегашно време [411]. Чрез транспозиция на индикативна глаголна форма в двете времена, чиято основна цел е да опише действие, което се извършва в момента и ще се извърши в бъдеще, изказванията функционират да опишат последователна процедура, която от гледна точка на говорещия трябва да следва слушащият. Посочените примери, с изключение на откритата разлика в използвания вид на глагол в примера [409] садитесь – [409'] седнете показват абсолютно симетричен начин за превод.

- [408] Как только ты окажешься в [408'] Щом се озовеш в океана — а

океане — а это может произойти даже сегодня ночью, — **плыви** немедленно домой через подводный тоннель (дома сейчас только верный Джим), **возьми** навигационные инструменты, нож и прочее, **найди** Лидинга и **отправляйся** в путь, прежде чем солнце поднимется над океаном.

[409] Слушайте же меня. В-первых, **успокойтесь**. Во-вторых, **садитесь** за пианино и **пойте**. **Пойте** как можно громче, чтобы было слышно там, наверху.

[410] Как он смел! Я убью Сальватора своими собственными руками. — Молчи! Сальватор сильнее тебя. Тут надо было осторожным. Ты **пойдешь** к Сальватору и **скажешь**, что Ихтиандр твой сын. Я буду твоим свидетелем. Ты **потребуешь**, чтобы он отдал тебе сына. А не отдаст, ты **скажешь**, что донесешь на него в суд за то, что он калечит детей. Этого он побоится. Если же это не поможет, ты **пойдешь** в суд.

[411] Ты когданибудь записи расшифровывал? — Нет, — ответил я. — Это просто. **Прокручиваешь** чуть-чуть пленку, **записываешь**, то что слышишь, и **крутишь** дальше. Если не разбираешь с первого раза, **слушаешь** несколько раз.

това може да стане дори още тази нощ, — **плувай** незабавно към вкъщи, през подводния тунел (у нас сега е само верният Джим), **вземи** навигационните инструменти, ножа и прочие, **намери** Лидинг и **тръгвай** на път още преди слънцето да се издигне над океана.

[409'] Слушайте ме. Първо, **успокойте се**. Второ, **седнете** до пианото и **пейте**. **Пейте** колкото се може по-високо, за да се чува там, горе.

[410'] Как е посмял! Ще го убия със собствените си ръце. — Мълчи! Сальватор е по-силен от теб. ... Трябва да бъдем предпазливи. Ти **ще отидеш** при Сальватор и **ще кажеш**, че Ихтиандр е твоят син. Аз ще ти бъда свидетел. **Ще поискаш** от него да ти върне сина. Ако не го даде, **ще го заплашиш**, че ще се обърнеш към съда, загдето осакатява децата. Ще го дострашее. Ако обаче и това не помогне, **ще го дадеш** под съд.

[411'] Разшифровал ли си някога записи? — Не — отвърнах аз. — Това е просто. **Завърташ** малко лентата, **записваш** каквото си чул, и **продължаваш** нататък. Ако не разбереш нещо от първия път, го **превърташ** няколко пъти.

4.7. Пожелание

В оригиналните руски текстове са открити подбудителни изказвания за изразяване на илокутивната сила пожелание, образувани от синтетичната подбудителна форма.

- [421] Ты, когда на Луну прилетишь, **вспомни** обо мне, ладно? — Конечно, — сказал я. — **Вспомни** просто, что был такой Сема. Первая ступень. Обещаешь? — Обещаю. — Ты обязательно **должен долететь** и все **сделать**, слышишь? — Да. — Пора. Прощай. — Прощай, Сема.
- [421'] Когато долетиш на Луната, **спомни си** за мен, а? — Разбира се — казах аз. — Просто **си спомни**, че е имало един Съома. Първата степен. Обещаваш ли? — Обещавам. — Ти непременно **трябва да долетиш** и **да довършиш** всичко, чуваш ли? — Да. — Време е. Сбогом. — Сбогом, Съома.
- [422] Если вы увидите когда-нибудь Гуттиэре, **передайте** ей мой привет и **скажите**, что я всегда буду помнить ее!
- [422'] Олсен, Олсен! Ако някога видите Гуттиере, **предайте** й моя поздрав и й **кажете**, че аз никога няма да я забравя!

Примери [421] и [422] са случаите, в които говорещият предава желанието си за извършване на конкретно действие съответно на колега, заминаващ за Луната за изпълнение на мисията, и на приятел, който тръгва на път. Въпреки че действията – слушащият си спомня за говорещия [421], слушащият предава поздрав от говорещия [422] – не дават повърхностни промени на говорещия, както при другите илокутивни сили, той произнася желанието си за евентуалното придобиване на щастие и удовлетворение. В пример [421] и в неговия превод [421'] е използвана модална дума *должен / трябва да*, която наемква за наличието на необходимост. Въпреки че се намира и дума *обязательно / непременно*, която се отнася към необходимостта, като се има предвид, че волеизявата в този пример оказва на слушащия слаб натиск върху изпълнение на действието, трябва да се разбере, че даденото средство с модална дума в този случай е използвано с цел подчертаване на желание за успех. И двата примера показва симетричен превод, като запазват в преводите си средството, използвано в оригиналния пример.

4.8. Предупреждение-Заплаха

По отношение на предупреждение-заплаха е важно наличието на негативните последици, които могат да възникнат за слушащия, когато той не се съобразява с

волеизявата на говорещия. Те са видими и повърхностно в изказвания, в които се използва ако-изречение. В този случай самото ако-изречение индиректно представя действието, което следва да извърши слушащият, а негативните последици от неспазването на волеизявата на говорещия са представени в същото изказване след ако-изречението. Както можем да видим в българските примери по-долу [429] ~ [433], отрицателните резултати често се описват с помощта на употребата на бъдеще време като предстоящи планове или действия на говорещия [429], [430], [431], [433] или слушащия [432].

[429]	Ако не ме върнеш, ще ти откъсна опашката.	[429']	Если не повернешь назад, Фьють, я оторву тебе хвост!
[430]	Добре, но ако не платите, да знаете, че ще прибера бушоните.	[430']	Хорошо, а не заплатите, я вывинчу пробки, так и знайте.
[431]	Не бързай да обещаващ, а още по-малко — да лъжеш. Казах: четири неща. Ако не изпълниш точно което и да е от тях , знай, че ще те открием, та ако ще да се завреш в Патагония, а тогава ... Ти вече от доста време си под наблюдението на нашите органи и няма да бъдеш изгърван от око, уверявам те.	[431']	Не торопись давать обещания и тем более врать. Тебе сказано: зависит от четырех вещей. Если не будет в точности выполнено хотя бы одно условие, знай, что мы найдем тебя даже в Патагонии, и тогда ... Ты уже давненько находишься под наблюдением, и тебе не укрыться от наших глаз, уверяю.
[432]	Ако ти ме убиеш, всички врати ще се заключат, всички води ще пресъхнат, тая зелена гора ще се превърне в пустиня и ти ще умреш от глад и жажда.	[432']	Если ты убьешь меня, все двери моего царства навеки замкнутся. Источники иссякнут. Зеленый лес превратится в пустыню. Ты умрешь от голода и жажды.
[433]	Ще те заведа, Ян Бибиян, само ме пусни. — Добре, но ако побегнеш , ще те набия с опашката.	[433']	Хорошо, Ян Бибиян. Но отпусти меня, пожалуйста! — Не думай удирать , иначе познакомишься с хвостом черта.

Едно интересно нещо при този начин на изразяване на предупреждението-заплаха е, че подбудата за извършване на действията Върни ме [429], Плати [430], Изпълни [431] се изразява в ако-изречение с отрицание, а подбудата за неизвършване Не ме убивай [432], Побягвай [433] – в ако-изречение без отрицание.

В превода на примерите [429] ~ [432] предположението на говорещия в оригиналния текст остава. Но в превода [433'], където се наблюдава преводна асиметрия не само в начина на представяне на отрицателните резултати, но също така и в начина, по който се изразява волеизявата на говорещия, предположението в оригиналния пример е изключено и неговото място заема конструкцията не + синтетична подбудителна форма.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящия дисертационен труд са изследвани средствата за изразяване на подбудителност в два близкородствени езика. Поради наличието на директен и индиректен начин за изразяване на подбудителността, според теорията на речевите актове, списъкът на средствата за реализирането ѝ е разширен. С други думи, за подбудителност може да се говори и при по-различни случаи, независимо от формалните характеристики на изречението, ако същинската комуникативна цел е подбуждане на някого да извърши / да не извърши определено действие. Такива формални условия са изключени, но е подчертана важноста на някои семантични условия, като каузация, желателност, непосредствено обръщение и футурално-презентна перспектива. Посочените семантични признаци са представени и по още един начин, чрез условията за уместност на директивите. Така в дисертацията говорим за подбудителност само когато истинското комуникативно намерение на говорещия удовлетворява тези условия.

Всички случаи, в които е установено наличието на подбудителност, са определени с един надреден термин – подбудително изказване. Изборът на дадения термин е продиктуван от факта, че при употребата на термина повелително / императивно изречение може да се стигне до известно ограничение върху средствата и значенията, с които се оформят разглежданите изказвания. От значение е и фактът, че волеизявата на говорещия с цел подбуждане се осъществява в реална комуникативна ситуация.

С употребата на думата подбудителен, която може да обхваща сравнително по-широко поле, е разширен набор от средства, чрез които се предава волеизявата на говорещия. Поставен е обаче ясен предел при разширяването на обекта на анализите. Всички лица – 2-ро, 3-то и 1-во лице, са приети като възможен получател, към който да се насочва волеизявата на говорещия. Подбуждането към слушащия, наречено директна подбуда, не показва отклонения или варианти в сравнение с описаните досега модели. Същото важи и за група адресати, съставена от говорещия и слушащия, което в случая наричаме съвместна подбуда. Посочена е и възможността за подбуждане към трето и първо лице, дефинирана като индиректна или двойна подбуда, която е наречена въз основа на броя на подбудата. При индиректната или двойна подбуда влиза в действие

най-същественният елемент от речевата ситуация – наличието на слушащ. С други думи, само случаите, в които наличието на слушащ е гарантирано, напр. говорещият предава волеизявата си на трето лице чрез слушащия или говорещият иска разрешение от слушащия и то се предава отново на говорещия, са подбудителни изказвания. Това означава, че случаите, в които подбудата се насочва към самия говорещ или към недостижимо същество (при. молитва, молба към Бог), са изключени от обекта на изследването.

Като опит да се изследват различните средства по-систематично и да се компенсира ограничението на предходни изследвания, в които средствата се припокриват в множество дефиниции (напр. употребата на модален глагол, следван от частицата да – трябва да се определя едновременно като лексикално и синтактично средство), средствата в настоящия дисертационен труд са разделени на няколко подкласа. На първо място, делението е направено според това дали има директно или индиректно изразяване на подбудителността. Първият случай е свързан с примери, в които подбудителността се установява поради наличието на експлицитен маркер. Втората група е свързана със случаите, в които предаването на подбудата съответства на допълнителна, а не собствената комуникативна функция на изказването. Въпреки че има средства, които са установени в академичната граматика като конвенционални способности за предаване на подбудителност поради факта, че допълнителната функция се подчертава повече от собствената, в настоящия дисертационен труд те също са отнесени към индиректното изразяване на подбудителност, понеже оригиналната им функция не може да се пренебрегне въпреки конвенционалната им употреба.

В рамките на тези два най-общи подкласа е установено използването на: морфологични средства, представляващи комбинация от подбудителен маркер и глаголна форма, която предава пропозиционното съдържание; лексикални средства, включващи употреба на подбудителни частици и междуметия, които самостоятелно предават волеизявата на говорещия; синтактични средства, свързани с употребата на различни видове изречения според целта на изказването, които в специфичен контекст изпълняват подбудителна функция. Синтактичните средства, от своя страна, са класифицирани на експлицитни и имплицитни според наличието или липсата на подпомагащи лексикални компоненти, напр. модален или перформативен глагол. В случаите на имплицитни средства има примери с висока имплицитност, които изискват

предположение от страна на слушащия, за да се разбере точното намерение на говорещия.

Първата цел на втора и трета глава е да се направи преглед на средствата за маркиране на подбудителност във всеки от двата разглеждани езика и да се предложат подходящи подкласове, за да се опишат характерните им особености въз основа на емпирични примери от различни корпуси. Поради факта, че двата езика са близкородствени, е установено значително сходство в списъка от средствата, притежавани от всеки от езиците. Разпределението на тези средства в предложените подкласове се оказва сходно. Изключения са да-конструкцията в българския и инфинитивът в руския, които са представени по различен начин поради разликата в отношението им към подбудителната функция: да-конструкция при директно изразяване на подбудителност и инфинитив при индиректно изразяване на подбудителност.

Втора и трета глава са насочени и към извеждане на представително, характерно значение за конкретните средства при наличието на висока корелация между средство и едно специфично значение (или илокутивна сила). Повечето от анализираните средства обаче не са ограничени до едно конкретно значение, а се свързват с различни значения. С изключение на тези, чиято употреба е установена в граматиката (напр. въпросително изречение в двата езика, образувано от глаголна форма в условно наклонение за изразяване на молба), само при някои конкретни средства е отбелязана сравнително висока корелация с едно специфично значение. Като примери за това в българския език могат да се изброят следните случаи, които показват сравнително висока релевантност със значението категорична заповед: синтетична форма на глагола от несвършен вид; да-конструкция с глагола в страдателен залог, образуван с частица се; да-конструкция с глагола в минало неопределено време и др. А по отношение на руския език може да се представи висока релевантност между давай-конструкцията и индикативната форма в минало време 1 л., мн.ч, съчетана с ограничен набор глаголи със значението предложение; самостоятелната употреба на инфинитив със значение категорична заповед; конструкцията от отрицателен императив на глагола от свършен вид и бы със съвет-предупреждение и др. Не беше лесно обаче да се открият употреби на някои от тези средства в съществуващите паралелни корпуси, които служат като източници на съпоставителното изследване в четвърта глава. Това се дължи на факта, че не са

предпочитани или често използвани в реалните ежедневни комуникативни ситуации. Те очевидно се свързват по-специфична обстановка или контекст, напр. употребата на да-конструкция с глагол в страдателен залог, образуван с частицата се, в българския и самостоятелната употреба на инфинитив в руския се среща най-вече в казармата, а употребата на да-конструкция с глагол в минало неопределено време в българския се среща при наличие на времево ограничение.

Съпоставителното изследване в четвърта глава е разработено въз основа на общо осем варианта при реализиране на илокутивната сила, които са предложени в настоящата дисертация като частни значения на подбудителността. Спецификите при всяко значение са представени според следните признаци: ясна йерархия между събеседниците, ситуация под напрежение, отрицателни емоции на говорещия <категорична заповед>; изключване на емоционални фактори на говорещия, неутрално подбуждане <некатегорична заповед>; значителна степен на учтивост към извършване или неизвършване на конкретно действие <молба>; представяне на по-добър начин или идея, желание на съвместно действие <предложение>; избягване от негативни последици като попадане в опасна ситуация <съвет-предупреждение>; реакция за първичен стимул <разрешение>; представяне на насоки от по-опитен в дадена ситуация човек <инструкция>; абстрактен резултат от изразяване на волеизява <пожелание>; евентуално неизгодно положение за слушащия при неспазване на волеизявата на говорещия <предупреждение-заплаха>.

С цел да се намери отговор на въпроса какви средства се откриват в ситуацията, в която се реализира специфична илокутивна сила, ексцерпиранията примери от литературни произведения са групирани и са разгледани ситуацията, в които е налице някой от посочените варианти на подбуда от страна на говорещия. При съпоставянето на оригиналните средства с преводите им на другия език за по-ясна визуализация примерите са успоредени, чрез което лесно се открояват характерните преводни особености.

Съпоставителното изследване е емпирично и не е насочено към търсене на представителна преводна двойка (или преводен еквивалент) при всяко конкретно значение на илокутивната сила. Едва ли може да се говори за представителност на определена преводна двойка при даден конкретен вариант на илокутивната сила, тъй като стабилността на такава преводно съответствие може по всяко време да бъде

нарушена, например чрез по-различен анализ на подбудителната ситуация или по-различен избор на преводача. Съпоставителното изследване в настоящата дисертация е посветено на представянето на разнообразието в преводните двойки. При почти всички илокутивни сили всъщност са открити многообразни преводни двойки. Освен някои от разгледаните в четвъртата глава на автореферата преводни еквиваленти обобщаваме някои от устойчивите преводни паралели или асиметрията при превода, представени в дисертационния труд:

- В повечето случаи употребата на синтетичната подбудителна форма в двата езика, която се появява активно при всяка илокутивна сила показва симетричен превод: напр. [52] С потерпевших денег не берем. **Вылезай!** – [52'] Не вземаме пари от пострадалите. **Излизай!**
- Асиметрия при употребата на синтетична подбудителна форма се дължи на три основни причини – промяна на вид на глагола, промяна на самия глагол и цялостна промяна на средството: напр. [17] Мълчи, грознице! — каза хубавицата. — **Мълчи** ти, мазнице! — рече грозната. – [17'] Молчи, кикимора! — бросила ей в ответ красавица. — Сама **замолчи**, угодница! — вскипела костлявая.; [9] **Запалвай!** – [9'] **Включай зажигание!**; [68] Боже мой, **не ме учете** на тия неща. – [68'] Господи! **И вы беретесь меня учить?!**
- В руския език при предаване на категорична заповед се подчертава употребата на инфинитив. В превода на българския тя се замества равномерно с употребата на да-конструкция с глагола в страдателен залог, образуван с частицата се, и синтетична подбудителна форма: напр. [99] **Подготовить** автоматику к мягкой посадке! – [99'] **Да се приготви** автоматиката за меко кацане!; [94] **Позвать** сюда хозяина! – [94'] **Извикайте** господаря!
- За предаване на молба чрез въпросително по форма изречение, в руския език се използват отрицателната частица не и модалния глагол мочь, а в българския тези елементи не са толкова съществени, колкото в руския: напр. [224] **Бихте ли ми показали** някакъв образец на поезия? – [224'] **Вы не могли бы показать** мне что-нибудь из поэзии?
- Употребата на давай-конструкцията, която е едно от средствата в руския език за съвместна подбуда, често се замества с хайде-конструкцията в българския:

напр. [296] **Давай** проходим сегодняшнюю нощ. – [296'] **Хайде** да се **разхождаме** цяла нощ!

- На индикативна форма в сегашно време в руския език за реализиране на съвместна подбуда съответства да-конструкция или синтетична подбудителна форма. Вторият начин на превод се характеризира с това, че лицето и числото на извършителя на действието не се запазват в процеса на превода: напр. [302] **Идем** сегаш! – [302'] **Да вървим** още сега!; [306] **Идем** ко мене. – [306'] **Ела** с мене.
- Употребата на индикативна форма в бъдеще време в руския език се замества с да-конструкция или се запазва и в българския превод: напр. [310] Забирай покойниця. **Поедем**. – [310'] Вземай покойницата. **Да вървим**.; [318] Ну, мы още **поговорим** об этом. – [318'] Е, **ще поговорим** пак за това.; [320] Пока мы **будем** с вами **обясняться** мимикой. – [320'] Засега с вас **ще се обясняваме** с мимика.
- Подбудителната фунция на форма в минало време в руския език няма паралели в българския. Поради тази причина в този случай се използват други средства: напр. [300] **Поехали!** — крикнул я. – [300'] **Напред!** — извиках аз.
- По отношение на изразяване на съвет-предупреждение при неконтролируемо действие се среща преводна двойка, съставена от да не + глагола в свършен вид в българския и не + глагола от свършен вид в руския : напр. [357] Боя се, момчето ми, **да не си навлечете беля** с тия апостолски действия. – [357'] Боюсь, как бы ты, мой мальчик, **не навлеки** на себя беду этими мятежными действиями.
- Последователната употребата на глаголни форми в бъдеще или сегашно време с цел изразяване на инструкция за няколко действия се запазва в българския превод: напр. (поради дължината на примерите, представени са само отделните форми. За подробности, вж. съответните примери) [410] **пойдеш, кажеш, потребуеш, кажеш, пойдеш** – [410'] **ще отидеш, ще кажеш, Ще поискаш, ще заплашиш, ще дадеш**; [411] **Прокручиваеш, записываеш, крутишь, слушаеш** несколько раз. – [411'] **Завърташ, записваш, продължаваш, превърташ**.
- Употребата на ако-изречение, чрез което се предава волеизявата на говорещия

със значение предупреждение-заплаха, се запазва в превода на другия език: напр. [429] **Ако не ме върнеш**, ще ти откъсна опашката. – [429'] **Если не повернешь назад**, Фьютъ, я оторву тебе хвост!

- Наличието на желание от страна на говорещия, което се изразява с форма за условно наклонение, се предава със същото граматично средство: напр. [234] **Бих искал да знам** тук ли е детската болница? – [234'] **Мне бы хотелось узнать**, здесь находится детская больница.
- Наличието на семата необходимост в оригиналния пример се запазва в превода. Докато в руския се среща употребата на различни модални думи като *должен*, *придется*, *надо* и др, в българския се среща повторната употреба на *трябва* да: напр. [242] **Вы должны приделать** мне чье-нибудь тело...– [242'] **Вие трябва да ми прикачите** нечие тяло.; [89] Но, чтобы я не задыхался, вам **придется** часто **менять** в нем воду. – [89'] За да не се задъхвам обаче, ще **трябва** често да **сменяте** водата; [91] **Надо слушаться** отца.– [91'] **Трябва да слушаш** баща си.
- Примерите със висока имплицитност и елиптично изречение, принадлежащи към средствата за индиректно изразяване на подбудителност, често се превеждат симетрично, без особени преводни граматични промени: напр [324] **Скорее, скорее.** – [324'] **По-скоро, по-скоро.**
- При определени случаи се среща разлика в настойчивостта на оригиналния и преводния пример поради използване на различни средства: напр [167] **И остави тия скръбни физиономии.** – [167'] **И не надо хмуриться.**

Направеното в настоящата дисертация изследване е посветено на цялостно проучване за подбудителността чрез сравнително по-различен подход от предходните изследвания. Поради установеното разнообразие от преводни двойки, открити при реализиране на различни варианти на илокутивната сила, резултатите от направените съпоставки могат да бъдат принос в теоретичен и в практикоприложен аспект за преводаческата практика, за подготовката на преводачи и за чуждоезиковото обучение.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Очертаване на основните специфики на подбудителността (определение, прагматични аналози, семантични подвидове и др.).
2. Представяне на научни трудове на корейски изследователи по индиректни речеви актове и семантични подвидове на подбудителността.
3. Преглед на различни български и руски граматика и изследвания по подбудителността, определяне на обхвата на подбудителни средства, представени в тях и откриване на подходящ термин, отговарящ на разнообразието им.
4. Класифициране на подбудителни средства по различни от предходните изследвания критерии.
5. Опит за откриване на характерна илокутивна сила на всяко от подбудителни средства.
6. Представяне на различен подход за съставяне на семантични подвидове на подбудителността.
7. Установяване на разнообразие от преводни двойки при изразяване на всяко от осемте (или деветте като се разделя заповед на категорична и некатегорична заповед) семантични подвида на подбудителността.

ЦИТИРАНА БИБЛИОГРАФИЯ В АВТОРЕФЕРАТА

Бирюлин, Храковский 2001: Birjulin, L. A, Xrakovskij, V. S. Imperative sentences: theoretical problems. – In: *Typology of imperative constructions*. Muenchen: Lincom Europa, 2001.

Бондарко 1983: Бондарко, А. В. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Отв. ред. В.Н. Ярцева. Л.: "Наука", 1983.

Бондарко 1990: Бондарко, А. В. К анализу категориальных ситуаций в сфере модальности: императивные ситуации. *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*. (Отв. ред. А. В. Бондарко). Ленинград: Наука, 1990.

Васева 2007: Васева, И. Межъзыковая асимметрия при выражении побудительности неимперативными глагольными формами в русском и болгарском языках, *Русский и болгарский языки: Сопоставление грамматических систем. Вопросы перевода*. Юбилейный сб. София, Херон Прес, 2007.

Джису Ли 2015: Lee, Jisoo. 한국어 명령문의 조건과 범위(Conditions and the Scope of Korean Imperatives). *국어학회, 국어학*, 75, 2015.

Джису Ли 2016: Lee, Jisoo. *한국어 명령문의 문법과 화행 연구(A Study on the Grammar and Speech Acts of Korean Imperative Sentences)*. 서울대학교 대학원, 국어국문학과, 박사학위논문, Seoul National University, Dissertation of doctor's degree, 2016.

Донхьог Ли 2017: Lee, Donghyeok. *의무 양태의 몇 가지 문제에 대하여(On Some Problems of Deontic Modality)*. *우리말연구*, 51, 2017.

Ешер, Ласкаридес 2001: N, Asher, A, Lascarides. Indirect Speech Acts. *Synthese*, 128 (1-2). 2001.

Иванова 2009: Иванова, Е. Ю. *Сопоставительная болгарско-русская грамматика. Т. 2. Синтаксис*. София: Велес, 2009.

Иванова, Градинарова 2015: Иванова, Е. Ю, А. А, Градинарова. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Москва: Языки славянской культуры, 2015.

Изотов 2005: А. И, Изотов. *Функционально-семантическая категория императивности в современном чешском языке в сопоставлении с русским*. The center for religious and cultural dialogue at the Hussite Faculty of Theology Charles University, Prague, Pontes Pragenses, 2005.

Казимова, Шахбанова 2014: Казимова, Э. А, Шахбанова, П. А. Перформативные конструкции как средства выражения побуждения в русском языке в сопоставлении с даргинским. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 11 (41), изд. Грамота, 2014.

Касаткин, Клобуков, Лекант 1991: Касаткин, Л. Л, Клобуков, Е. В, Лекант, П. А. *Краткий справочник по современному русскому языку*. Высшая школа Москва, 1991.

Кирова, Васева 1995: Кирова, Т, Васева, И. *Изразяване на побудителност в руски и български език*. Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии езиковедие, том 88, кн. 1, 1995.

Кунева 2013: Кунева, И. *Възклицателните и побудителните изречения в съвременния български език*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София, 2013.

Лайънс 1977: Lyons, J. *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Маслов 1982: Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. София, 1982.

Назари 2011: Назари, Ф. Способы выражения запрета в русском языке. Вьв: *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 6 (2), 2011.

Намшин Чо 2003: Cho, Namshin. 명령문에서 촉구양상의 의미구조 - 사역성을 중심으로 (Семантическая структура побудительной модальности императива в русском языке). 한국슬라브유라시아학회, *슬라브 학보*, 제 18권 2호, 2003.

Ницолова 1981: Р, Ницолова. Бележки за някои описателни форми със заповедно значение. *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум*. София, 1981.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2008.

Падучева 2016: Е. В, Падучева. Модальность. *Материалы к корпусной грамматике русского языка*. Отв. ред. В. А. Плуныян, Нестор-История, Санкт-Петербург, 2016.

Палмър 2001: Palmer, F. R. *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Пашов 1994: Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София, 1994.

Путоркина 2019: Путоркина, Ю. А. Повелительное наклонение в русском, французском и английском языках. *Сборник трудов конференции – Международная научно-практическая конференция „Филологические чтения“ Оренбург, 13-14 декабря 2018г*, Изд: ООО ИПК Университет, 2019.

Роменская 2003: Роменская, М. Ю. *Функционально-семантическое поле запрета в современном русском языке*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Таганрог, 2003.

Рукоосуева 2012: Рукоосуева, Н. Н. Способы выражения директивной модальности в английском языке//Materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy – 2012» Volume 20. *Filologiczne nauki: Przemysł. Nauka i studia*, 2012.

Русская Грамматика 1980/1982: *Русская грамматика. Том 1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Москва: Наука, 1980/1982.

Русская Грамматика 1980/1982: *Русская грамматика. Том 2. Синтаксис*. Москва: Наука, 1980/1982.

Санйон Пьо 1997: Pyo, Sangyong. *노어학 개론(Введение в русском языкознание)*. 신아사, 1997.

Сонхи Кан 1999: Kang, Sunghee. 러시아어 부탁 구문의 특징(Особенность выражения просьбы в русском языке). 서울대학교 러시아연구소, *러시아연구*, Vol 9, No. 1, 1999.

Сонхи Кан 2007: Kang, Sunghee. 러시아어 “충고” 표현 구문에 대하여(Study of Russian Expression of “Advise”). 한국러시아문학회, *러시아어문학연구논집*, 제 24호, 2007.

Суходи 2011: Suhadi, J. Epistemic modality and deontic modality: two sides of a coin. Department of English Literature, Faculty of Literature Islamic University of North Sumatra Medan, Indonesia, *Julisa*, Volume 11, Number 2, 2011.

Сърл 1979: Searle, J. R. *Expression and Meaning: studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press, 1979.

Тотева 2016: Д. Т, Тотева. *Езикови средства за изразяване на подбудителност в български и немски език (съпоставително изследване в сферата на деловата туристическа комуникация)*. Нов български университет, Департамент „Германистика и Романистика“, Автореферет на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, 2016.

Храковски, Володин 1986/2002: Храковский, В. С., Володин, А.П. *Семантика и типология императива. Русский императив*. Л., Изд. Наука, 1986/2002.

Чакърва 2009: Чакърва, Кр. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив, Пигмалион, 2009.

Чакърва 2018: Чакърва, Кр. Граматични средства за изразяване на забрана в славянските езици (наблюдения върху българския, руския и полския език). Доклад за 16. международен конгрес на славистите в Белград. В: *Славянска филология*, т. 26, 2018.

Чонън Куон 2002: Kwon, Jungeun. *러시아어 촉구발화의 의미-화용적 연구 (Семантико-прагматическое исследование побудительных высказываний в русском языке)*. 연세대학교 대학원, 노어노문학과, 석사학위논문, Yonsei University, Dissertation of master's degree, 2002.

Шелякин 2006: М. А, Шелякин. *Русский инфинитив(морфология и функции)*. М.: Флинта: Наука, 2006.